

**Vodič protiv diskriminacije na lokalnom nivou
namenjen povratnicima po osnovu sporazuma o readmisiji
u Gradu Kikindi**

Projekat finansira Evropska unija
u okviru programa
„Podrška civilnom društvu 2013.“

Ekumenska
Humanitarna
Organizacija

Vodič
protiv diskriminacije na lokalnom nivou
namenjen povratnicima po osnovu sporazuma o readmisiji
u Gradu Kikindi

Autorka: Ankica Dragin

Stvaranje ove publikacije pomogla je Evropska unija. Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Ekumenske humanitarne organizacije i ni na koji način ne odražava gledište Evropske unije.

SADRŽAJ

I POVRATNICI MEĐU NAMA ■ 5

1. Uvod ■ 5
2. Šta je readmisija? ■ 6
3. Ko su povratnici? ■ 7
4. Osobnosti povratnika kao društvene grupe ■ 7
5. Kako povratnici doživljavaju sebe i svoje okruženje? ■ 9
6. Problemi sa kojima se povratnici suočavaju ■ 10
7. Šta se dešava kada problemi povratnika ostaju nerešeni? ■ 11

II LJUDSKA PRAVA ■ 13

8. Šta su ljudska prava? ■ 13
9. Ostvarivanje, zaštita i unapređenje ljudskih prava ■ 15
10. Ko je (dužan da) vodi računa o ljudskim pravima? ■ 17
11. Diskriminacija: kako prepoznati kršenje ljudskih prava? ■ 18
12. Mehanizmi za ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava ■ 21

III OSTVARIVANJE PRAVA POVRATNIKA NA LOKALNOM NIVOU ■ 27

13. Reči i izrazi važni za ostvarivanje osnovnih prava povratnika ■ 27
14. Povereništvo za izbeglice i migracije/Savet za migracije ■ 31
15. Policija ■ 32
 - Prijava prebivališta ■ 32
 - Lična karta ■ 32
16. Centar za socijalni rad ■ 33
17. Dom zdravlja ■ 33
18. Škola ■ 34
 - Pripremni predškolski program ■ 34
 - Osnovna škola ■ 34
 - Srednja škola ■ 35
 - Nostrifikacija (priznavanje strane školske isprave) ■ 35
19. Nacionalna služba za zapošljavanje ■ 36
20. Samozastupanje povratnika i javno zastupanje njihovih prava ■ 36
21. Korisne informacije i adrese ■ 38

IV LITERATURA I IZVORI ■ 42

- Istraživanja i izveštaji ■ 42
- Međunarodni i domaći pravni akti ■ 42
- Priručnici i informatori ■ 43
- Ostalo ■ 43

I POVRATNICI MEĐU NAMA

1. UVOD

Vodič koji je pred Vama nastao je u okviru projekta *Perspektive jednakih mogućnosti za povratnike¹ po osnovu sporazuma o readmisiji*. Projekat od decembra 2014. do decembra 2016. godine realizuje Ekumenska humanitarna organizacija - EHO iz Novog Sada uz podršku Evropske unije.

Vodič je namenjen povratnicima po osnovu sporazuma o readmisiji.

Povratnici po osnovu sporazuma o readmisiji su državljani Republike Srbije kojima je odbijen zahtev za azil ili su izgubili pravo na privremeni boravak u inostranstvu, najčešće u nekoj od zemalja Evropske unije. Povratak tih ljudi u Republiku Srbiju odvija se po osnovu sporazuma o readmisiji koje je naša država potpisala sa Evropskom unijom i pojedinačnim državama.

Kada se nakon boravka u inostranstvu vrate u Republiku Srbiju, povratnici nastavljaju život pod okolnostima drugačijim od onih na koje su navikli ili očekivali i **susreću se sa brojnim problemima**. Povratnici najčešće:

- **nemaju dokumenta** (npr. izvod iz matične knjige rođenih, ličnu kartu, zdravstvenu knjižicu, vozačku dozvolu, svedočanstvo iz škole, itd) ili imaju samo dokumenta iz inostranstva,
- **u teškom su socijalnom i finansijskom položaju** (nemaju posao niti izvore prihoda, kao ni prebivalište, tj. adresu na kojoj stanuju i primaju poštu),
- **ne poznaju dovoljno svoja prava**, dužnosti i obaveze u odnosu na sredinu u koju su se vratili (npr. da imaju pravo na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, da moraju decu da upišu u školu, da je potrebno da imaju ličnu kartu, itd),
- **nemaju informacije o tome kome i kako treba da se obrate za pomoć** (npr. ne znaju da li bez zdravstvene knjižice mogu da zatraže pomoć u domu zdravlja, da li u njihovoj opštini ili gradu postoji služba besplatne pravne pomoći, zaštitnik građana ili neka nevladina organizacija koja pomaže povratnicima, itd),
- predmet su zazora, a **meštani nerado komuniciraju sa njima** jer su novi ili ponovo vidljivi u lokalnoj zajednici (meštani su nepoverljivi, imaju predrasude o njima, izbegavaju ih, itd).

¹Svi pojmovi u muškom (gramatičkom) rodu u Vodiču odnose se kako na muški, tako i na ženski rod lica na koja se odnose.

Uz to, povratnici, koji su dugo boravili u inostranstvu često više **ne (pre)poznaju sredinu u koju su se vratili** (nemaju poznanika, niti prijatelja, ne znaju kako funkcioniše dom zdravlja, škola, policija, centar za socijalni rad, matičar, itd), a neretko su i **izolovani** u lokalnoj zajednici jer **nedovoljno dobro vladaju jezikom nove sredine**, pa teško komuniciraju sa lokalnim stanovništvom.

- **Vodič** povratnicima **nudi praktične informacije**, savete i uputstva **u vezi sa tim koja prava imaju** po povratku u Republiku Srbiju, **kako ih mogu ostvariti** ili zaštititi, kao i **kome treba da se obrate** da bi to učinili.
- **Svrha Vodiča je da povratnike** na teritoriji Grada Kikinde **podrži** u njihovim nastojanjima **da se lakše snađu u lokalnoj zajednici** u koju su se vratili, da postanu njeni aktivni članovi i **da u njoj žive dostojanstveno - kao ravnopravni građani, bez diskriminacije.**

2. ŠTA JE READMISIJA?

Readmisija (ponovni prijem ili prihvata) je **postupak vraćanja i prihvatanja lica koja** (više) **ne ispunjavaju uslove za ulazak na teritoriju druge države ili za boravak na/u njoj.**

Oni kojima nije odobren azil i koji više nemaju pravo da ostanu u nekoj državi moraju da se vrate, zato što je Republika Srbija sa Evropskom unijom i pojedinačnim državama potpisala sporazume o readmisiji. Države potpisuju ovakve sporazume kako bi bolje regulisale doseljavanje ljudi iz drugih zemalja na svoju teritoriju.

Zakoni i drugi propisi (npr. Ustav, međunarodni ugovori, konvencije, itd), jednako kao i sporazumi o readmisiji, važni su zbog toga što su na osnovu njih **države dužne da vode računa o ljudskim pravima svojih građana, ali i o pravima državljana drugih zemalja koji borave u njima.**

1. primer: Dužnosti država po osnovu sporazuma o readmisiji

U slučaju kada neko ko je došao iz Republike Srbije više nema pravo da boravi u nekoj državi zato što nije dobio azil, tada je ta država dužna da postupa po propisima i toj osobi obezbedi povratak u Republiku Srbiju. U zavisnosti od propisa, ta država može osobi koja mora da napusti njenu teritoriju privremeno ili trajno da zabrani i povratak. Sa druge strane, i Republika Srbija je dužna da osobi koja se vratila iz inostranstva obezbedi uslove za ostvarivanje i zaštitu osnovnih ljudskih prava u skladu sa propisima sve dok ta osoba boravi na njenoj teritoriji.

Sporazumi o readmisiji važni su i zbog toga što **nezakoniti boravak ljudi u nekoj državi, ali i njihov neodgovarajući prihvata od strane države u koju se vraćaju, može da dovede do teških oblika kršenja njihovih ljudskih prava.**

3. KO SU POVRATNICI?

Povratnici po osnovu sporazuma o readmisiji **su državljani Republike Srbije koji su se u našu zemlju vratili jer u nekoj drugoj zemlji više nemaju pravo da ostanu zbog toga što:**

- nisu dobili azil u toj zemlji,
- im je istekla viza za neku zemlju, a oni nisu napustili njenu teritoriju,
- su bez propisane dozvole (npr. vize) ušli na teritoriju te zemlje i u njoj boravili ilegalno.

U svim ovim slučajevima, **država u koju su otputovali mora da im obezbedi povratak u Republiku Srbiju, u skladu sa propisima.**

Povratnici po osnovu sporazuma o readmisiji od dokumenata najčešće **imaju samo putni list**. U postupku readmisije, **putni list** je privremena putna isprava koja **služi za sprovođenje postupka vraćanja** nekog lica iz inostranstva i njegovog **prihvatanja** u Republici Srbiji.

Povratnicima koji nemaju važeći pasoš, putni list izdaje diplomatsko-konzularno predstavništvo Republike Srbije u inostranstvu. **Putni list služi za jedan ulazak u Republiku Srbiju i važi najmanje tri meseca**. Kada uđu na teritoriju Republike Srbije, **povratnici su dužni da u najkraćem roku** u najbližoj ispostavi Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), tj. **policijskoj stanici, izvrše prijavu prebivališta, a potom da podnesu i zahtev za izdavanje lične karte**. Zaposleni u državnim organima, institucijama i ustanovama dužni su da licima koja poseduju putni list omoguće ostvarivanje njihovih prava (npr. na dobijanje ličnih dokumenata, lekarske i socijalne pomoći, upis dece u školu, itd) i time im olakšaju uključivanje u život lokalne i šire zajednice.

4. OSOBENOSTI POVRATNIKA KAO DRUŠTVENE GRUPE

Većinu povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji **čine pripadnici socijalno ugroženih**, odnosno ranjivih društvenih **grupa** (npr. žene, deca, starije i obolele osobe), a među njima je izrazito **veliki broj Roma**.⁴ Uz težak socioekonomski položaj i otežan pristup mehanizmima za ostvarivanje i zaštitu njihovih ljudskih prava, kao načelne probleme sa kojima se neminovno suočavaju, **povratnici** kao društvena grupa **imaju i drugih osobenosti** u zavisnosti od toga:

- gde su rođeni,
- kada su otišli u inostranstvo i koliko dugo su tamo boravili,
- u kakvim uslovima su živeli u inostranstvu (npr. da li su imali rođake ili prijatelje, kakvi su im bili smeštaj, izvori prihoda i troškovi, da li su uspeli da uštede nešto novca, itd),
- da li su pohađali školu i na kom jeziku,
- da li imaju lična dokumenta (Republike Srbije ili inostrana),

² Na osnovu Priručnika za postupanje u okviru integracije povratnika, 2009:7.

³ Povratnici po osnovu ovih sporazuma ponekad se nazivaju i readmisantima.

⁴ U kontekstu Vodiča, izraz „Romi” koristi se u širem smislu i prvenstveno ukazuje na težak položaj i specifičnosti određenog broja povratnika. U određenim lokalnim zajednicama, a u zavisnosti od etničkog sastava lokalne povratničke zajednice, ovaj izraz može obuhvatati i pripadnike drugih nacionalnih manjina, naročito aškalijske i egipatske.

- (da li imaju) gde da stanuju po povratku u Republiku Srbiju (npr. u selu ili gradu, da li su kuća ili stan u kom će živeti legalizovani, da li imaju rođake ili prijatelje u mestu u kom će živeti, itd),
- kakve su im mogućnosti zapošljavanja i izvori prihoda po povratku (npr. da li su završili školu, da li imaju odgovarajuće svedočanstvo, da li su neformalno izučili neki zanat ili struku i da li imaju radnog iskustva, koliko dobro znaju jezik, od čega žele ili mogu da ostvaruju prihode po povratku), itd.

U odnosu na to kada su otišli u inostranstvo i koliko dugo su tamo boravili, **danas** u Republici Srbiji **postoje** načelno **dve grupe povratnika** po osnovu sporazuma o readmisiji:

1. Povratnici koji su **dugo boravili u inostranstvu**;

U ovu grupu spadaju, na primer, osobe koje su u inostranstvo otišle zbog oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina prošlog veka i zatražile azil. U to vreme im je odobren privremeni azil, međutim, sa završetkom sukoba i **uvrštavanjem Republike Srbije na listu bezbednih zemalja, ove osobe su izgubile pravo na azil i vraćene su u Republiku Srbiju.**

2. Povratnici koji su **kratko boravili u inostranstvu**;

U ovu grupu spadaju, na primer, **osobe koje su azil u inostranstvu zatražile nakon što su građanima Republike Srbije ukinute vize za putovanje u zemlje šengenske zone** krajem 2009. godine. Te osobe u inostranstvu provode po nekoliko meseci, dok se njihov zahtev za azil razmatra, a potom bivaju vraćene u Republiku Srbiju.

Posebna podrška u okviru društvene grupe koju čine povratnici po osnovu sporazuma o readmisiji **potrebna je ženama, deci i mladima, starijim i obolelim osobama.** Treba imati na umu da su **pojedine osobe među povratnicima** ranjivije od ostalih i da **imaju pravo na dodatnu podršku:**

- **brigu o zdravlju** (npr. za **žene** - redovni ginekološki pregledi, pristup porodilištima, odgovarajuća zdravstvena nega trudnica i porodilja; za **decu i mlade** - dostupnost pedijatra, savetovaništva za mlade i specijalizovanih ustanova; za **starije i obolele osobe** - dostupnost lekara specijalista, lekova, ortopedskih i drugih pomagala, opštih i specijalizovanih bolnica),
- **pristup uslugama sistema socijalne zaštite** (npr. jednokratnoj novčanoj pomoći, nadoknadi za pomoć i negu drugog lica, sigurnim kućama, svratištima i prihvatilištima, programima hraniteljstva, specijalizovanim ustanovama poput domova, rehabilitacionim centrima i banjskim lečilištima),
- **pristup obrazovnim ustanovama**, uključujući i one za obrazovanje odraslih (npr. za **decu i mlade** - kako bi završili obavezno obrazovanje i usmerili se ka nastavku obrazovanja na višim nivoima uz podršku ustanova učeničkog ili studentskog standarda; za **žene** - kako bi, uz obavezno obrazovanje, završile i kurseve usmerene ka dokvalifikaciji ili prekvalifikaciji),
- **informacije o ženskim ljudskim pravima, pravima deteta, mladih, starijih i/ili obolelih lica** i načinima njihovog ostvarivanja i zaštite (uključujući i informacije o tome kome da se obrate u slučaju nasilja u porodici, rodno zasnovanog ili vršnjačkog nasilja, kršenja njihovih prava i diskriminacije).

Upravo zbog pomenutih osobenosti povratnika kao društvene grupe, **jedan od ciljeva Vodiča je da povratnike** što detaljnije **uputi u to koja sve prava imaju** po povratku u Republiku Srbiju i **kome** u svojoj lokalnoj zajednici **da se obrate da bi ih ostvarili i zaštitili.**

5. KAKO POV RATNICI DOŽIVLJAVAJU SEBE I SVOJE OKRUŽENJE?

Stav povratnika prema sopstvenoj situaciji i okruženju u koje su se vratili ima velikog uticaja na to kako će se odnositi prema problemima sa kojima se po povratku suočavaju. Obuke sprovedene u okviru projekta *Perspektive jednakih mogućnosti za povratnike po osnovu sporazuma o readmisiji* pokazale su da povratnici u Kikindi sebe u svom okruženju doživljavaju na sledeći način:

Prednosti na ličnom nivou su im to što imaju **zajedničko iskustvo** boravka u inostranstvu i **povratka** po osnovu sporazuma o readmisiji, a zbog kog se trenutno nalaze u nezavidnoj situaciji. Uz to, za sebe kažu da su **snalažljivi, uporni i istrajni** u nastojanjima da sebi i svojim porodicama obezbede dostojanstven život.

Mogućnosti u okruženju koje bi mogle da dovedu do unapređenja njihovog položaja su te **da Gradska uprava angažuje koordinatora za romska pitanja**, poveća broj romskih medijatorki i pedagoških asistenata i **da usvoji lokalni akcioni plan za Rome** (i/ili povratnike). U rad lokalnog Saveta za migracije potrebno je **uključiti i povratnike i osmisлити nove projekte** koji bi unapredili položaj pripadnika romske zajednice. Povratnici u Kikindi smatraju da je na višim nivoima potrebno osmisлити nove strategije i inicijative za pružanje podrške Romima, poput nove Dekade Roma.

Nedostatke kapaciteta na ličnom nivou povratnici prvenstveno **vide u sopstvenom niskom stepenu obrazovanja i neinformisanosti**. U odnosu na lokalnu zajednicu, povratnici smatraju da su najveće prepreke razvoju njihovih ličnih, kao i kapaciteta njihove društvene grupe, **loši uslovi stanovanja i nepostojanje koordinatora za romska pitanja** koji bi u Gradskoj upravi zastupao njihove interese. Po povratničku (romsku) zajednicu najpogubnija je, ipak, činjenica da (lokalne) **romske organizacije nisu solidarne**, kao i to što **kapaciteti njihovih lidera nisu dovoljno razvijeni** da bi se u interesu razvoja romske (i povratničke) zajednice umeli odupreti uticajima političkih partija na vlasti, a koje često manipulišu pitanjima Roma (i povratnika).

Nepovoljne okolnosti u okruženju su to što lokalna **romska zajednica nedovoljno saraduje sa institucijama**, naročito sa komunalnom službom u Kikindi. **Povratnici trpe diskriminaciju** kao posledicu predrasuda prema Romima, a njihovom širenju doprinose i predstavnici pojedinih političkih stranaka. **Zatvaranje granica** zbog najnovijih masovnih migracija iz zemalja Bliskog Istoka i Azije, kao i **najave pooštavanja viznog režima** za ulazak u zemlje Evropske unije za posledicu imaju **sve veći broj povratnika** u celoj zemlji. Značajan broj povratnika ima i **zabranu putovanja** u zemlje iz kojih su vraćeni, a njihov položaj u lokalnoj zajednici, uz **sve veće siromaštvo** u društvu, otežava i to što **angažovani i posvećeni Romi i lideri odlaze iz Kikinde zbog toga što političku i ekonomsku situaciju u zemlji doživljavaju kao nestabilnu**.

Nesrazmera ličnih kapaciteta i mogućnosti povratnika, kao njihovih prednosti u odnosu na lokalnu zajednicu, dodatno otežava probleme povratnika i čini ih još složenijim, dalekosežnijim i dugoročnijim u odnosu na nepovoljne okolnosti u okruženju i nedostatke kapaciteta u samoj romskoj (i povratničkoj) zajednici.

6. PROBLEMI SA KOJIMA SE POV RATNICI SUOČAVAJU

Kada se govori o problemima povratnika, uvek je važno imati na umu da su oni **najčešće u vezi sa nemogućnošću ostvarivanja nekih od osnovnih ljudskih prava** (prava na bezbednost i zdravstvenu zaštitu, stanovanje, obrazovanje, rad, itd).

Iz prethodnog poglavlja očigledno je da je **izvestan broj povratnika svestan kako svojih prava**, tako i ličnih kapaciteta i mogućnosti proizašlih iz povratničkog iskustva (npr. znanja stranih jezika, snalažljivosti, upornosti, itd). Sa druge strane, **povratnici su svesni i društvenih okolnosti koje im (ne) idu na ruku.**

2. primer: (Ne)otvaranje sopstvenog preduzeća

Povratnici smatraju da bi uz minimalnu podršku mogli da otvore sopstveno preduzeće jer osećaju da dovoljno dobro vladaju određenim veštinama (npr. nekim zanatom). Ipak, većina njih to ne čini zbog:

- nedovoljnog broja programa samozapošljavanja koji bi im pomogli da otvore svoje preduzeće,
- neprilagođenosti ovih programa potrebama i mogućnostima povratnika, ili
- (u slučaju kada povratnici uspeju da otvore svoje preduzeće) diskriminacije povratnika usled predrasuda, naročito onih prema Romima, od strane lokalne zajednice koja bi trebalo da koristi njihove usluge.

Kada se nakon boravka u inostranstvu vrate u Republiku Srbiju, povratnici nastavljaju život pod okolnostima drugačijim od onih na koje su navikli ili očekivali i susreću se sa brojnim problemima, sa kojima se većina stanovništva u Republici Srbiji znatno ređe suočava:

1. Povratnici koji su dugo boravili u inostranstvu najčešće:

- **nemaju mrežu poznanika i prijatelja u Republici Srbiji,**
- **ne poznaju postupke u institucijama** i druga društvena pravila,
- **nedovoljno poznaju srpski jezik i/ili ćirilčno pismo**, naročito ako su i rođeni u inostranstvu,
- **nemaju važeće lične isprave** ili imaju samo inostrana dokumenta.

2. Povratnici koji su kratko boravili u inostranstvu najčešće:

- iz Republike Srbije su **otišli** prvenstveno zbog sopstvene loše socijalne i materijalne situacije,
- svu svoju eventualnu **ušteđevinu ili pozajmice** obično **potroše na put**, tj. odlazak iz Republike Srbije,
- tokom boravka u inostranstvu, **izgube pravo na socijalnu pomoć u Republici Srbiji** jer se ne prijavljuju nadležnim službama,
- njihova **deca izostaju iz škole** i kasnije imaju problema da to nadoknade,
- **u Republiku Srbiju se vraćaju u još težoj materijalnoj situaciji nego kada su otišli** jer novčanu pomoć koju u inostranstvu dobiju kao tražioci azila obično potroše još tokom boravka u toj zemlji.

Ukoliko se ne rešavaju, ovi problemi povratnicima (počinju da) **onemogućavaju ostvarivanje** nekih od njihovih osnovnih **ljudskih prava** ili dovode do njihovog kršenja, **što im samo još više otežava život.**

7. ŠTA SE DEŠAVA KADA PROBLEMI POV RATNIKA OSTAJU NEREŠENI?

Po povratku u Republiku Srbiju, povratnici znaju sa kakvim problemima se suočavaju. Međutim, većina njih nema jasnu sliku o onoj strani svojih problema koja se odnosi na njihov položaj u odnosu na državu u koju su se vratili i čiji su, većina njih, državljani.

Povratnici često ne mogu da sagledaju dugoročne posledice neresavanja ovih problema po njih lično, a naročito po njihovu decu i druge članove porodice kojima je potrebna dodatna zaštita i nega (trudnice i porodilje, obolele i starije osobe, osobe sa invaliditetom, itd).

3. primer: (Ne)rešavanje problema u vezi sa ličnim statusom

Suočeni sa siromaštvom i nemaštinom, povratnici će se radije opredeliti za to da odmah počnu nešto da rade, makar i „na crno“, kako bi zaradili dovoljno za svoje osnovne potrebe (hranu, odeću i obuću, stan, lekove, itd), umesto da prvo završe osnovnu školu ili izuče neki zanat.

Osim što nemaju novca za podnošenje zahteva za prijavu prebivališta ili izradu lične karte, većina povratnika ne vidi ni svrhu pokretanja raznih, obično dugotrajnih, postupaka kako bi na kraju dobili jedan „papir“. U njihovoj trenutnoj, praktično kriznoj situaciji kojoj ne vide kraja, za koju nemaju rešenje, niti vide izlaz iz nje, povratnici prvenstveno žele da očuvaju svoje lično dostojanstvo i da povrate poljuljano samopouzdanje. Razmišljanje o budućnosti, sopstvenim željama i načinima kako bi ih mogli ostvariti povratnici u takvoj situaciji smatraju uzaludnim.

Međutim, neresavanje problema u vezi sa ličnim statusom (npr. upis u matične knjige rođenih, prijava prebivališta, izrada lične karte, itd) kasnije može povratnicima i članovima njihovih porodica dodatno otežati život (npr. upis dece u školu je složeniji, neće moći da ostvare pravo na redovnu zdravstvenu i socijalnu zaštitu, na penzijsko i invalidsko osiguranje po osnovu radnog odnosa, itd).

Problemi sa kojima se povratnici suočavaju **su po pravilu u vezi sa njihovim potrebama na kojima počivaju ljudska prava i građanske slobode**, a koje oni ne mogu da ostvare ili uživaju. Zbog toga je **za povratnike**, kao i za sve druge ljude, a naročito osobe iz marginalizovanih, ranjivih društvenih grupa (npr. decu, žene, starije osobe, Rome, osobe sa invaliditetom, LGBT osobe, itd), **važno da saznaju i/ili nauče sledeće:**

- da traže **informacije o svojim pravima** (koja prava imaju i kako mogu da ih ostvare),
- koja „**opšta**“ prava imaju (kao ljudska bića i građani),
- koja „**posebna**“ prava imaju (kao povratnici, osobe bez izvora prihoda ili mesta stanovanja, pripadnici manjinske etničke zajednice, deca, žene, starije i/ili obolele osobe, itd),
- da nauče **šta je to diskriminacija** i da **prepoznaju kršenje ljudskih prava** (tj. kako „izgleda“ kada se nekome krše prava),
- kako **da zaštite svoja prava** (kome i kako mogu da se obrate kada smatraju da ne mogu da ostvare svoja prava ili da su im ona prekršena),
- **zašto je važno zalagati se za ostvarivanje**, zaštitu i unapređenje sopstvenih ljudskih prava, ali i prava drugih građana, naročito ako su iz marginalizovanih, ranjivih društvenih grupa,
- kako **da pružaju podršku osobama u situaciji sličnoj njihovoj** (npr. da se udruže i zajednički zalažu za ostvarivanje, zaštitu i unapređenje svojih prava).

Nerešavanje problema nastalih usled neostvarivanja ili nemogućnosti ostvarivanja ljudskih prava **narušava kvalitet života ljudi**, njihovih porodica, zajednice u kojoj žive, ali i **celog društva**. Zbog svog specifičnog društvenog položaja, zbog kog su često suočeni sa nerazumevanjem, pa čak i diskriminacijom, **povratnici najčešće imaju problema** sa ostvarivanjem ljudskih prava **u oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, obrazovanja, stanovanja i zapošljavanja**. U slučaju povratnika ti problemi često su u vezi i **sa nemogućnošću utvrđivanja, odnosno dokazivanja** ličnog **identiteta i/ili državljanstva** Republike Srbije, a što sa sobom, poput začaranog kruga, povlači i nemogućnost ispunjavanja obaveze **prijave prebivališta** ili boravišta na teritoriji Republike Srbije i, naposljetku, **neposedovanje ličnih isprava** koje su povratnicima potrebne za ostvarivanje njihovih prava.

O osnovnim ljudskim pravima, uključujući i prava povratnika, o **načinima njihovog ostvarivanja**, zaštite i unapređenja, kao i **o njihovom kršenju i diskriminaciji**, biće reči **u nastavku**.

II DEO: LJUDSKA PRAVA

8. ŠTA SU LJUDSKA PRAVA?⁵

Ljudska prava ima svaka osoba samo zato što je ljudsko biće. Ona postoje i „pripadaju” svakom ljudskom biću. Ljudska prava ne zavise od države ili neke druge osobe i niko ih nikome ne „daje”, te stoga **niko nema pravo da ih nekome oduzima ili uskraćuje.** Imati prava **znači da neka osoba može da uradi, ostvari ili dođe do nečega što joj treba** na društveno odgovoran način, tj. **tako da time ne ugrožava ostvarivanje prava drugih ljudi.** „Ljudska prava se pravnim propisima ne propisuju, niti odobravaju već se **garantuju.**”⁶

4. primer: Pravo na život kao osnovno ljudsko pravo

Pravo na život stiče se rođenjem, a ne zato što je tako propisano nekim zakonom. Iz ovog prava proističu sva druga ljudska prava. Zato se ugrožavanje i/ili oduzimanje ljudskog života smatra najgrubljim kršenjem ljudskih prava.

Pravo na život, kao i druga osnovna ljudska prava, poput prava na bezbednost, ličnu sigurnost i zdravlje, slobodu kretanja, mišljenja i izražavanja, na život u porodici ili zajednici u kojoj neko želi da živi, na rad, obrazovanje, itd, u neposrednoj su vezi sa ljudskim dostojanstvom. Osobe koje:

- žive u strahu i boje se za sopstveni ili život svoje porodice,
- ne mogu da se leče kada se razbole,
- se boje da kažu da imaju neki problem,
- iz straha za sopstvenu „sudbinu” oklevaju kada treba da izraze neku svoju potrebu ili želju (npr. kada treba da traže pomoć ili informacije o tome kako da poboljšaju svoj položaj),

ne mogu se nazvati osobama koje uživaju svoja prava. Takav život danas se smatra nedostojnim čoveka, ali to ne znači da je neko kome je ugroženo pravo na život ili neko drugo osnovno ljudsko pravo zbog toga „manje čovek”. Na primer, siromašna ili teško bolesna osoba nije „manje čovek” smo zato što nema novca ili zato što je obolela. Takvoj osobi je samo potrebna podrška drugih ljudi, zajednice i države da bi mogla da živi dostojanstveno ili - kako se i inače kaže – da živi „kao čovek”, što znači da u što većoj mogućoj meri uživa svoja prava.

Osobe koje žive pod takvim okolnostima da ne (mogu da) uživaju (tj. ostvaruju, zaštite i unapređuju) svoja osnovna ljudska prava nazivaju se pripadnicima marginalizovanih ili ranjivih društvenih grupa.

⁵ Na osnovu Rudić 2001.

⁶ Isto, strana 6.

Ljudska prava imaju neke posebne, ali i tri zajedničke odlike:

1. Univerzalnost ljudskih prava

Ljudska prava pripadaju svakom ljudskom biću u jednakoj meri.

Pošto se ljudi razlikuju (npr. po uzrastu, polu, mestu stanovanja, socijalnom položaju, zdravstvenom stanju, stepenu obrazovanja, nacionalnoj/etničkoj pripadnosti i veroispovesti, državljanstvu, itd), oni imaju drugačije potrebe, a samim tim i drugačija prava. Međutim, to ne znači da nekome pripada „više prava“ od nekog drugog ili da se nekome prava mogu „oduzeti/smanjiti“ da bi se nekome „dalo više“ prava.

Važno:

U slučaju osoba iz marginalizovanih, ranjivih društvenih grupa, država može propisati vremenski ograničenu primenu tzv. afirmativnih mera kojima im se olakšava, odnosno pomaže prilikom ostvarivanja njihovih prava. To opet ne znači da te osobe imaju „više prava“ ili da su one sada u boljem položaju, nego da im se privremeno pomaže da dostignu kvalitet života dostojan čoveka.

2. Neotuđivost / nedeljivost / neponištivost ljudskih prava

Ljudska prava su neotuđiva, nerazdvojiva od pojedinca. Ona nisu stvar zasluge, ne mogu se „zaslužiti“, dobiti kao nagrada, niti se može birati ko će neka prava imati ili nemati. Ljudska prava se ne mogu prodati, zaraditi, nekome pokloniti ili oduzeti.

Važno:

Načini i uslovi ostvarivanja, zaštite i unapređenja ljudskih prava u svakoj državi uređuju se propisima.

Građani treba da koriste sva prava koja imaju u skladu sa svojim potrebama, željama i mogućnostima, ali su dužni da vode računa o tome da time ne ugrožavaju prava drugih ljudi i da pritom ne krše propise.

3. Međuzavisnost/međusobna povezanost ljudskih prava

Pošto su nedeljiva, ljudska prava su i međusobno zavisna. To znači da se jedna grupa prava ne može ostvarivati odvojeno od ili na račun neke druge grupe prava.

5. primer: Međuzavisnost ljudskih prava

Svi imamo pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora. Međutim, to ne znači da bez pitanja i dozvole vlasnika možemo da uđemo u nečiju baštu kada god hoćemo i da tamo radimo šta želimo (npr. da spavamo, beremo cveće ili pravimo roštilj). To je zato što se pravo na privatnost (poseda) i ličnu bezbednost smatra važnijim od prava na slobodu kretanja jer je „direktnije/neposrednije“ povezano sa osnovnim ljudskim pravom - pravom na život.

Time što smo ušli u nečiju baštu bez pitanja ili dozvole, mi smo u očima njenog vlasnika „poništili“, a po zakonu povredili, njegovo pravo na privatnost i bezbednost. Samim tim naša namera da podmirimo neku svoju potrebu (npr. glad) biće pogrešno protumačena jer će se on osećati ugroženo ili nebezbedno, a sve zbog toga što smo izabrali pogrešan način da podmirimo tu svoju potrebu.

Ljudska prava su brojna i ne možemo uvek biti sigurni koja su pod određenim uslovima nama, odnosno drugim ljudima i/ili državi prioritelnija, odnosno „važnija“. To zavisi kako od tzv. nosilaca ljudskih prava (tj. osoba koje imaju određene potrebe koje žele da podmire), tako i od okolnosti u kojima se ljudska prava ostvaruju, ali i propisa određene države.

6. primer: Privremeno ograničavanje uživanja ljudskih prava i sloboda

Kada se desi neka vanredna situacija, poput poplave, zemljotresa ili rata, država ima prava da, u interesu očuvanja javnog reda i mira, ustavnog poretka ili bezbednosti građana, privremeno ograniči mogućnost ili potpuno zabrani ostvarivanje nekih prava građana (npr.

za vreme poplave može biti zabranjeno kretanje u nekim delovima zemlje, za vreme velike epidemije neke bolesti može biti zabranjeno okupljanje većeg broja ljudi na zatvorenim javnim mestima /npr. u bioskopu ili pozorištu, na utakmici/ kako se ne bi zarazili).

Pošto ne možemo uvek znati sva prava koja nam pripadaju, niti to na koje sve načine možemo da ih uživamo, **informaciju**, savet ili pomoć **u vezi sa ostvarivanjem**, zaštitom i unapređenjem **svojih prava je potrebno da zatražimo uvek kada:**

- „osećamo” da **imamo neki problem**, a ne znamo kako da ga rešimo,
- smatramo da **smo pokušali da ostvarimo neko svoje pravo, ali u tome nismo uspeli**,
- mislimo da **nas neko „sprečava” da ostvarimo neko svoje pravo**,
- smatramo da nam **je neko „učinio nepravdu”**.

9. OSTVARIVANJE, ZAŠTITA I UNAPREĐENJE LJUDSKIH PRAVA

Ostvarivanje, zaštita i unapređenje ljudskih prava u Republici Srbiji, odnosno Autonomnoj pokrajini Vojvodini zagarantovani, odnosno **zajemčeni su Ustavom, međunarodnim dokumentima** u oblasti ljudskih prava,⁷ kao i **domaćim propisima**.⁸ Svi ovi pravni akti na neki način **„obećavaju” da će prava svih ljudi biti poštovana. U stvarnom životu**, međutim, situacija je **mного složenija zbog toga što se ljudi međusobno razlikuju**. Samim tim **razlikuju se i potrebe ljudi**, ali i **neka od njihovih prava**, kao i načini na koje ih mogu ostvariti.

7. primer: Zasnovanost ljudskih prava na potrebama i/ili željama

Svako od nas ima pravo da nosi naočari. Neko ih nosi zato što slabije vidi, a neko zato što misli da mu dobro stoje i da je sa njima lepši, iako sasvim dobro vidi. Bez obzira na razlog, to pravo ima svako i niko nam ne može zabraniti da nosimo naočari ako to želimo.

Naočari za osobe koje ne vide dobro i kojima su one potrebne iz zdravstvenih razloga prepisuje lekar specijalista nakon pregleda. To pravo je zasnovano na stvarnoj potrebi, odnosno problemu te osobe, koji je ona prepoznala i javila se lekaru. Kada lekar utvrdi da ona zaista ima problem zato što ne vidi dobro, ta osoba po zakonu ima pravo da naočari dobije „od socijalnog”.⁹ Za njih je propisan određeni, ograničeni novčani iznos za koji se mogu kupiti stakla i odgovarajući okvir koji nije suviše skup. Time je zagarantovano pravo osobe na zdravstvenu zaštitu i odgovarajući kvalitet života ostvareno tako što joj je država omogućila da čuva svoje zdravlje, u ovom slučaju oči. Zbog toga što je „dobila pomoć” u ostvarivanju svojih prava i time rešila svoj problem, ta osoba je odgovorna za to da te naočari čuva i da o njima vodi računa tako da joj što duže traju.

Međutim, ukoliko ta osoba hoće neki lepši okvir, koji je skuplji od onog iznosa koji je dobila „od socijalnog”, to mora sama da plati zbog toga što je to onda već njena *želja*, nešto što joj neće popraviti vid, a ne stvarna, *objektivna* potreba ili problem zbog kog ona traži pomoć lekara i dobija naočari. Isto važi i za ljude koji dobro vide, ali hoće da nose naočari da bi lepše izgledali. Oni imaju pravo da nose naočari, ali nemaju pravo na naočari „od socijalnog” jer nemaju *stvarni* problem zbog kog *moraju* da ih nose.

⁷ Npr. rezolucijama Ujedinjenih nacija, konvencijama Saveta Evrope, raznim protokolima, itd.

⁸ Tj. zakonima i podzakonskim aktima (npr. pravilnicima, uredbama, strategijama, akcionim planovima, odlukama, rešenjima, itd).

⁹ Tj. na teret Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje.

Država¹⁰ je dužna da svojim državljanima, odnosno građanima i stanovnicima omogućiti ostvarivanje, zaštitu i unapređenje onih prava koja počivaju na njihovim stvarnim potrebama. Sa druge strane, **građani su takođe dužni da budu aktivni na putu ostvarivanja, zaštite i unapređenja svojih prava.** To znači da moraju **da nauče koja prava imaju i da,** ukoliko smatraju da su im ona uskraćena ili prekršena, **to „kažu državi“** tako što će se (lično ili posredstvom zastupnika) obratiti nekom od nadležnih organa uprave ili službi, mehanizama za zaštitu ljudskih prava¹¹ ili organizacijama civilnog društva koje se bave određenim pitanjem.

Država, odnosno **propisi građanima omogućavaju** i to da se **organizuju u udruženja¹²** i da se zalažu za ostvarivanje, zaštitu i unapređenje svojih prava jer je **grupa ljudi** okupljena oko nekog pitanja ili problema **uvek „vidljivija“ i „jača“** od samo jedne ili dve osobe.

LJUDSKA PRAVA		
1. Ostvarivanje	2. Zaštita	3. Unapređenje
<p>Ostvarivanje ljudskih prava znači da neko može da „koristi“ neko pravo koje mu pripada.</p> <p>Važno: Da bi neko ostvarivao svoja prava, mora prvo da se informiše i nauči koja mu prava pripadaju. Zatim, pre nego što neko traži zaštitu svojih prava, treba prvo da pokuša da ih ostvari.</p> <p>Primeri:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ da ide kod lekara i bude pregledan, da nabavi lekove koje mu lekar prepíše, da se leči u bolnici, itd, ■ da ide u odgovarajuću školu na određenom uzrastu, ■ da dobije pomoć (npr. socijalnu /novčanu ili materijalnu/, savet, usluge 	<p>Zaštiti svoja ljudska prava znači obratiti se nekome (instituciji, organizaciji ili pojedincu) ko se bavi time da pomaže ljudima da ostvare svoja prava.</p> <p>Primeri:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ kada vas neko (javno) vređa, preti, uznemirava vas ili čini nasilje nad vama (npr. neko iz porodice, komšije nepoznate osobe, itd), ■ kada vam ne daju da idete na mesta na koja drugi ljudi smeju da idu (npr. na bazen, u restoran ili bioskop), ■ kada vas uznemiravaju prilikom korišćenja nečega što pripada svima (npr. napuštaju dečije igralište kada vi i vaša deca dođete 	<p>Unapređenje ljudskih prava znači da se građani i država trude da se ljudska prava i slobode građana što više poštuju, ostvaruju i štite.</p> <p>Važno: Građani najbolje znaju sa kakvim se problemima susreću oni ili njihova lokalna zajednica (vidite 4. primer). Zato je važno da oni o tome što pre obaveste nadležne organe uprave i da traže da se njihova prava poštuju i ostvaruju.</p> <p>U protivnom, problemi će postati sve složeniji jer će građani moći da ostvaruju sve manje prava. To onda neće biti unapređenje nivoa ostvarivanja i zaštite ljudskih prava,</p>

¹⁰ U ovom slučaju je to Republika Srbija, ali ovo pravilo načelno važi za sve države, pogotovo države članice Ujedinjenih nacija, koje sebe smatraju savremenima.

¹¹ Npr. zaštitniku građana/ombudsmanu, poverenicima (npr. za zaštitu ravnopravnosti, za zaštitu podataka o ličnosti i dostupnost informacija od javnog značaja), savetniku za zaštitu prava pacijenata, itd.

¹² Koja se ponekad nazivaju i nevladinim organizacijama (NVO). Član 2, stav 1 Zakona o udruženjima navodi da udruženje „jeste dobrovoljna i nevladina nedobitna organizacija zasnovana na slobodi udruživanja više fizičkih ili pravnih lica, osnovana radi ostvarivanja i unapređenja određenog zajedničkog ili opšteg cilja i interesa, koji nisu zabranjeni Ustavom ili zakonom“.

<p>▶ personalnog ili pedagoškog asistenta, itd),</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ da učestvuje na konkursu za posao koji odgovara njegovim kvalifikacijama, znanjima, veštinama i interesovanjima, ■ da učestvuje u kulturnim i sportskim aktivnostima, ■ da učestvuje u javnom i političkom životu, ■ da govori maternjim ili jezikom koji želi, itd. <p>Važno: Informaciju ili savet u vezi sa time kako da ostvarite svoja prava potrebno je prvo da tražite od nadležnih organa uprave, ustanova, službi, itd. Jako je važno da to učinite pisanim putem, da biste imali „dokaz“ da ste im se obraćali.</p> <p>Ukoliko od njih ne dobijete odgovarajuće informacije i podršku, potrebno je da potražite pomoć kako biste zaštitili svoja prava.</p>	<p>na njega),</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ kada vam u opštini na nekom šalteru ne daju odgovarajuću informaciju (npr. kažu samo „ne može“ ili „dođite sledeće nedelje“), ■ kada vam u nekoj ustanovi kažu samo „ne možemo vam pomoći“ (a ne kažu vam šta dalje da radite), ■ kada ste se pismeno obratili nekom organu uprave ili ustanovi, a oni ne odgovaraju duže od dve nedelje, ■ kada vam se dete žali da mu se deca ili nastavnici u školi rugaju ili ga tuku, a u školi ništa ne preduzimaju povodom toga, ■ kada negde bez vama jasnog razloga ili osnova odbiju da vam pruže neku uslugu (npr. kažu samo „vi nemate prava na to“, a ne objasne zašto). <p>Napomena: Više reči o zaštiti ljudskih prava biće u poglavlju 12.</p>	<p>nego suprotno - njegovo smanjivanje i narušavanje kvaliteta života.</p> <p>Napomena: Više reči o samoorganizovanju povratnika i javnom zastupanju njihovih prava biće u poglavlju 20.</p>
---	---	---

10. KO (JE DUŽAN DA) VODI RAČUNA O LJUDSKIM PRAVIMA?

Najveći broj zahteva u vezi sa ostvarivanjem, zaštitom i unapređenjem ljudskih prava **usmeren je „prema državi“¹³, od koje se može tražiti da:**

1. se „ne meša“, tj. da pusti građane da nešto slobodno rade kada to mogu (npr. da misle i da se slobodno izražavaju, da svoje slobodno vreme provode kako žele),
2. bude „aktivna“ kada je **potrebno pomoći građanima** da ostvare neko svoje pravo (npr. da im obezbedi pravo na naknadu u slučaju nezaposlenosti).

Samim tim, ljudska prava postoje i da bi se na neki način ograničila vlast (u državi). Da bi svima bilo omogućeno ostvarivanje, zaštita i unapređenje njihovih prava, potrebno je da država „vidi/zna“ ko su njeni državljani i stanovnici, a za to su odgovorni kako država, tako i oni koji u njoj žive.

¹³ Rudić 2001:6.

8. primer: Pravno nevidljiva lica

Biti „vidljiv državi” znači da deca čim se rode treba da budu upisana u matičnu knjigu rođenih. Tako država „zna” da su oni rođeni u njoj i da prema njima ima određenu obavezu. Roditelji su dužni da rođenje deteta prijave matičarskoj službi kako bi dobili izvod iz matične knjige rođenih. Roditelji, kao i njihova deca i drugi članovi porodice, treba da imaju prebivalište (stalno mesto stanovanja na nekoj adresi) jer je to preduslov da bi mogli da imaju i ličnu kartu. Punoletna lica (tj. osobe koje imaju 18 i više godina) moraju da imaju ličnu kartu jer je ona osnovni „dokaz” da je neko lice državljanin države čiju ličnu kartu ima i da po tom osnovu ima i određena prava.

Uz ličnu kartu lakše se, na primer, dobija zdravstvena knjižica i socijalna pomoć, deca se lakše upisuju u školu, a uz nju se može lakše otvoriti i račun u banci ili produžiti vozačka dozvola. Sa druge strane, ukoliko povratnik nije upisan u matičnu knjigu rođenih i nema ličnu kartu, neće moći da ostvari neka od svojih osnovnih prava jer državi nije (na propisani način) „vidljiv”. Samim tim i život povratnika koji nisu upisani u matičnu knjigu rođenih i/ili nemaju važeća dokumenta (npr. putni list ili ličnu kartu) biće mnogo složeniji i teži jer, bez tih dokumenata, oni u očima države u koju su se vratili ne postoje jer nemaju dokaz da su njeni državljani.

Dodatni problem predstavlja i to što **stanovništvo lokalne zajednice u koju se povratnici vraćaju**, usmereno ka sopstvenim problemima, **često nema razumevanja** za složen i težak položaj povratnika.

11. DISKRIMINACIJA: KAKO PREPOZNATI KRŠENJE LJUSKIH PRAVA?

„Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva.”¹⁴

Ove dve rečenice iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, dokumenta na kom počivaju ljudska prava u savremenim državama i društvima, **odražavaju i to kako ljudi treba da se ponašaju da ne bi jedni drugima ugrožavali ljudska prava: odgovorno, savesno i sa međusobnim uvažavanjem.**

Osnovni uzrok diskriminacije i kršenja ljudskih prava je razlika u društvenoj moći pojedinaca i grupa građana, najčešće ekonomskoj, političkoj, tehnološkoj i kulturološkoj. U osnovi diskriminacije su predrasude i stereotipi (videti 10. primer u nastavku), naročito u tradicionalnim, patrijarhalnim, staromodnim društvima u kojima ne postoji razumevanje za društvene različitosti.

Predrasude su (najčešće negativni) lični stavovi prema određenim grupama ljudi zasnovani na pretpostavkama i uopštavanjima, a ne na činjenicama. Predrasude obično nastaju na osnovu našeg ličnog i pojedinačnog doživljaja neke osobe, a koji se potom prenosi i na sve druge osobe koje smatramo slične toj osobi sa kojom smo imali (najčešće negativno) iskustvo.

Stereotipi su predrasude na nivou društvene zajednice i nastaju tako što određeni, kritični broj ljudi u nekoj zajednici ima određenu predrasudu, te ona samim tim postaje opšteprihvaćena kao „istinita”, iako ona to nije.

¹⁴ Član 1 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima usvojene i proglašene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija broj 217 (III) od 10. decembra 1948.

9. primer: Kako nastaju predrasude i stereotipi?

Na graničnom prelazu ka nekoj zemlji među prvim osobama srećemo carinike iz te zemlje. Ukoliko su oni neljubazni, sumnjičavi ili grubi, na osnovu toga možemo pomisliti da nas u toj zemlji ne čeka ništa dobro, da su i svi ostali stanovnici te zemlje isti takvi i da imaju nešto protiv ljudi poput nas.

Čak i ako nema nikakvih prepreka da uđemo u tu zemlju, neprijatno nam je zbog takvog ponašanja i počinjemo da se pitamo da li su carinici bili neljubazni zbog toga što dolazimo iz određene države, zato što im se ne sviđa naš izgled (npr. visoki smo ili niski, mršavi ili gojazni, koristimo invalidska kolica ili nosimo naočari), boja kože, pol, itd. Umesto da ovakvo ponašanje pripišemo tome da je carinik tog dana bio samo lošije raspoložen, put nastavljamo sa izvesnom dozom nemira, čak i straha, i „unapred mislimo/prosuduujemo“ da će i sledeća osoba koju sretnemo u toj zemlji biti neljubazna ili gruba prema nama. To se najčešće ne događa, a to da će se i svi „ostali“ u toj zemlji prema nama tako ponašati je naš utisak, doživljaj, a ne činjenica ili nešto što je zaista uobičajeno ponašanje u toj zemlji. Tako nastaje **predrasuda** (na ličnom nivou).

Međutim, ukoliko kasnije u životu od prijatelja i poznanika čujemo da su i oni isto tako prošli sa nekom osobom iz te zemlje iz koje je „neljubazni“ carinik, možemo da pomislimo da je takvo ponašanje u toj zemlji uobičajeno zato što su svi stanovnici te države po svojoj prirodi neljubazni ili grubi. Vremenom i mi počnemo o tome da pričamo svojim poznanicima, pa i oni, pošto nam veruju, počinju isto tako da misle o ljudima iz te države, uprkos tome što ih oni nisu nikada sreli. Tako nastaju **stereotipi** („grupne“ predrasude).

Diskriminacija predstavlja kršenje ljudskih prava i ona je Ustavom i zakonom zabranjena. Diskriminacija znači svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva) koje se čini na štetu neke osobe ili grupe, odnosno u korist nekog drugog, a koje je zasnovano na nečijim ličnim svojstvima¹⁵. Ličnim svojstvima neke osobe smatraju se, između ostalih:

- rasa, boja kože, starosna dob i izgled,
- pol, rodni identitet, seksualna orijentacija,
- mesto rođenja, državljanstvo, nacionalna pripadnost ili etničko poreklo, jezik,
- imovno stanje, zdravstveno stanje i invaliditet,
- bračni i porodični status, preci (roditelji, baba i deda, itd),
- verska ili politička ubeđenja, članstvo u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama, itd.

Lična svojstva, kao i ljudska prava, su nešto što kod sebe **ili ne možemo da „promenimo“** (npr. starosna dob, preci, mesto rođenja) **ili su rezultat našeg prava na slobodu izbora** (npr. izgled, bračni status, nacionalna pripadnost, verska i politička ubeđenja). Kada neko diskriminiše neku drugu osobu, on(a) ima za **cilj da** toj osobi **oteža, ugrozi, onemogućí ili negira** (pravo na) **uživanje** njenih **ljudskih prava** - njihovo ostvarivanje, zaštitu i/ili unapređenje.

Po svom obliku, **diskriminacija može biti neposredna/otvorena ili posredna/prikrivena.**

¹⁵ Na osnovu člana 2 Zakona o zabrani diskriminacije.

10. primer: Neposredna i posredna diskriminacija u oblasti zapošljavanja

Neposredna diskriminacija znači da je već na prvi pogled jasno da neko (npr. budući poslodavac) u određenoj situaciji prema jednoj osobi postupa na jedan, a prema drugoj osobi na drugi način samo zbog toga što on smatra da je neko lično svojstvo te osobe po njemu „neodgovarajuće”. Tako, na primer:

- kada se u oglasima za posao navede da se za određenu vrstu posla traže žene mlađe od 30 godina, to je otvorena diskriminacija po osnovu starosne dobi jer na to mesto ne mogu da konkurišu ni žene starije od 30 godina, ni muškarci,
- kada poslodavac u razgovoru za posao navede da će prednost imati osobe koje nemaju dece, to je otvorena diskriminacija po osnovu porodičnog statusa,
- kada vas poslodavac prilikom razgovora za posao pita koje ste nacionalnosti¹⁶ zbog toga što je za posao na koji konkurišete potrebno poznavanje jezika određene nacionalne zajednice, to je diskriminacija po osnovu nacionalne pripadnosti. Pravo pitanje bi bilo da li govorite taj-i-taj jezik zbog toga što svaki čovek može da nauči da govori bilo koji jezik i to ne zavisi od toga koje je nacionalne pripadnosti (npr. Kinezi mogu da nauče nemački, Brazilci mogu da nauče rumunski, itd).

Posredna diskriminacija znači da se neko (npr. budući poslodavac) na prvi pogled prema svakoj osobi odnosi jednako, nepristrasno i neutralno i na sve primenjuje isti kriterijum, ali se tek u drugom koraku vidi da se primenom takvog kriterijuma neke osobe zbog svojih ličnih svojstava dovode u neravnopravan položaj u odnosu na osobe koje to svojstvo nemaju. Tako, na primer:

- kada se kao obavezan uslov za zapošljavanje u nekoj firmi navede posedovanje vozačke dozvole B kategorije i sopstvenog vozila, iako ono nije neophodno za obavljanje tog posla¹⁷ (npr. za mesto kvalifikovanog radnika na građevini), time su unapred isključene sve osobe koje nemaju odgovarajuću vozačku dozvolu ili sopstveni automobil, poput značajnog broja Roma i/ili povratnika, bez obzira na to što imaju odgovarajuću kvalifikaciju za taj posao.

Najčešći pojavni oblici diskriminacije kojima su povratnici, naročito oni romske pripadnosti, izloženi su:

- **govor mržnje - kada neko** zbog nečijeg ličnog svojstva **u javnosti** (npr. u medijima, na raznim skupovima, pisanjem grafita, deljenjem letaka, itd) **o nekoj osobi ili grupi ljudi** govori ili piše **uvredljivo i sa netrpeljivošću i poziva na nasilje** prema njima,
- **uznemiravanje i ponižavajuće postupanje - kada neko radi nešto što** „ima za cilj ili **predstavlja povredu dostojanstva** lica ili grupe lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, a naročito ako se time **stvara strah ili neprijateljsko**, ponižavajuće i uvredljivo **okruženje**”¹⁸,
- **udruživanje radi vršenja diskriminacije - kada neke** organizacije ili **grupe svoje aktivnosti usmeravaju ka diskriminaciji drugih osoba** i kršenju „ustavom, pravilima međunarodnog prava i zakonom zajamčenih sloboda i prava” ili ka izazivanju „nacionalne, rasne, verske i druge mržnje, razdora ili netrpeljivosti”²⁰.

¹⁶ Na šta, po članu 47, stav 1-2 Ustava, imate pravo da ne odgovorite: „Izražavanje nacionalne pripadnosti je slobodno. Niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj nacionalnoj pripadnosti.”

¹⁷ Na osnovu Petrušić, Beker 2012:33.

¹⁸ Član 12 Zakona o zabrani diskriminacije.

¹⁹ Član 10 istog Zakona.

²⁰ Isti izvor.

Neki od ovih oblika diskriminacije, poput govora mržnje i udruživanja radi vršenja diskriminacije, spadaju i u **teške oblike diskriminacije**, među koje se, između ostalih, ubrajaju još i²¹:

- **izazivanje i podsticanje neravnopravnosti**, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, pola, rodnog identiteta, seksualnog opredeljenja i invaliditeta,
- propagiranje ili **vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti** i u postupcima pred organima javne vlasti,
- **ropstvo, trgovina ljudima**, etničko čišćenje, genocid i njihovo propagiranje,
- **višestruka** ili ukrštena **diskriminacija** (po osnovu dva ili više ličnih svojstava),
- **ponovljena diskriminacija** (izvršena više puta prema istoj osobi ili grupi),
- **produžena diskriminacija** (koja se čini u dužem vremenskom periodu prema istoj osobi ili grupi),
- „**diskriminacija koja dovodi do teških posledica** po diskriminisanog, druga lica ili imovinu, a naročito ako se radi o kažnjivom delu kod koga je pretežna ili isključiva pobuda za izvršenje bila mržnja, odnosno netrpeljivost prema oštećenom koja je zasnovana na njegovom ličnom svojstvu”²².

U posebne slučajeve diskriminacije, između ostalog, spadaju **diskriminacija koju čine organi javne vlasti** prilikom pružanja svojih usluga, u pojedinim oblastima života (npr. rada, orbazovanja i stručnog osposobljavanja), **na osnovu pojedinih ličnih svojstava** (npr. pola, starosnog doba i s obzirom na zdravstveno stanje), **kao i diskriminacija određenih marginalizovanih društvenih grupa** (npr. dece, nacionalnih manjina ili osoba sa invaliditetom)²³.

Zaštita od diskriminacije u Republici Srbiji obuhvata građanskopravnu i krivičnopravnu zaštitu pred sudovima, koja je povratnicima teže dostupna i o čemu će biti više reči u poglavlju 12. **U slučaju da smatraju da su diskriminirani** od strane pojedinaca ili grupa ljudi, pogotovo onih koji nisu povezani sa organima uprave, odnosno institucijama, **povratnici treba da se obrate instituciji Poverenika za zaštitu ravnopravnosti**. Sve informacije u vezi sa podnošenjem pritužbe ovoj instituciji **građani mogu dobiti telefonom, putem sajta** ili na sastanku koji se mora prethodno zakazati telefonom. **Kontakt informacije** ove institucije nalaze se u **poglavlju 21**.

12. MEHANIZMI ZA OSTVARIVANJE I ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA

Mehanizmi za ostvarivanje, zaštitu i/ili unapređenje ljudskih prava su **načini na koje država omogućava** pojedincima i grupama ljudi, u ovom slučaju povratnicima, **uživanje njihovih prava**.

Među **mehanizme za ostvarivanje** ljudskih prava, kojima **povratnici uvek treba da se obrate kako bi saznali koja prava im pripadaju i kako da ih ostvare**, spadaju:

1. institucije, tj. organi uprave, ustanove, javna preduzeća i drugi vršioci javnih ovlašćenja koji pred građanima „predstavljaju” državu (npr. saveti za migracije u gradovima i opštinama,

²¹ Na osnovu člana 13 iz istog izvora.

²² Član 13, stav 1, tačka 7 iz istog izvora.

²³ Na osnovu članova 15-17, 19-20, 22-24 i 26-27 iz istog izvora.

sekretarijati, domovi zdravlja, centri za socijalni rad, škole, komunalna preduzeća, ministarstva, itd),

2. domaće organizacije, tzv. nevladine ili organizacije civilnog društva (npr. Crveni krst, Ekumenska humanitarna organizacija, Praxis, Grupa 484, itd),

3. međunarodne organizacije (npr. Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice - UNHCR, Međunarodni komitet Crvenog krsta - ICRC, Lekari bez granica - MSF, itd).

Svi ovi mehanizmi, pre svega institucije, **dužni su da:**

- **povratnike** koji im se obrate **saslušaju** i sa njima zajedno **utvrde kakve probleme imaju**,
- **na odgovarajući način** (npr. povratnicima razumljivim jezikom i načinom, blagovremeno, sa uvažavanjem) **informišu povratnike** o njihovim pravima i načinima kako ih mogu ostvariti,
- **povratnicima pomognu da započnu** odgovarajuće **postupke** za ostvarivanje njihovih prava pred nadležnim organima,
- u slučaju da primete propust u radu nadležnih institucija ili diskriminaciju, **povratnike upute na mehanizme zaštite ljudskih prava.**

11. primer: Obaveza organa uprave da pomognu povratnicima

Ako se neki povratnik, na primer, obrati centru za socijalni rad, zaposleni tamo su dužni da ga saslušaju i da mu kažu na koju vrstu podrške i pomoći on (i eventualno njegova porodica) imaju pravo.

Zaposleni u centru za socijalni rad dužni su da učine sve što je u njihovoj objektivnoj moći, odnosno nadležnosti, da povratniku pomognu da ostvari svoja prava pred ovim centrom (npr. da mu pomognu prilikom popunjavanja obrazaca, da pokrenu odgovarajući postupak, da ga kasnije izveste o ishodu postupka, itd).

Ukoliko centar utvrdi da je za rešavanje problema povratnika nadležna neka druga institucija odnosno organ, zaposleni u centru dužni su to da objasne povratniku i da ga upute kako dalje da postupi (npr. kuda da ode i kome da se obrati, kada da to učini, šta ga tamo očekuje, itd).

Sve ovo važi i za druge institucije, domaće ili međunarodne organizacije kojima se povratnici obrate. Sve one dužne su da postupaju u skladu sa propisima, a pre svega savesno, svrsishodno, efikasno, blagovremeno i bez diskriminacije.

Ukoliko to nije slučaj, potrebo je da se povratnici što pre obrate nekom od mehanizama za zaštitu ljudskih prava.

Šta znači postupati...

... u skladu sa propisima?

To znači da su svi - institucije, domaće i međunarodne organizacije, ali i grupe građana i pojedinci - dužni da poštuju Ustav, međunarodne dokumente u oblasti ljudskih prava i domaće propise (zakone, podzakonska akta, itd), tj. da postupaju **zakonito**. Poštovanje propisa je obaveza svih na koje se oni odnose, a oni koji ih ne primenjuju ili ih krše treba da snose odgovarajuće posledice (tj. da budu za to kažnjeni).

... savesno?

To znači učiniti sve što je u nečijoj moći da se osobi koja se obratila nekoj instituciji ili organizaciji u okviru nje pruži odgovarajuća stručna podrška i pomoć.

... svrsishodno?

To znači pomoći toj osobi na takav način da njen problem zaista počne da se rešava ili da bude rešen na najpovoljniji mogući način za tu osobu.

... efikasno?

To znači da se učini sve da se postupak sprovede i problem te osobe reši svrsishodno i sa što manje napora kako od strane postupajuće institucije, tako i od strane povratnika.

... blagovremeno?

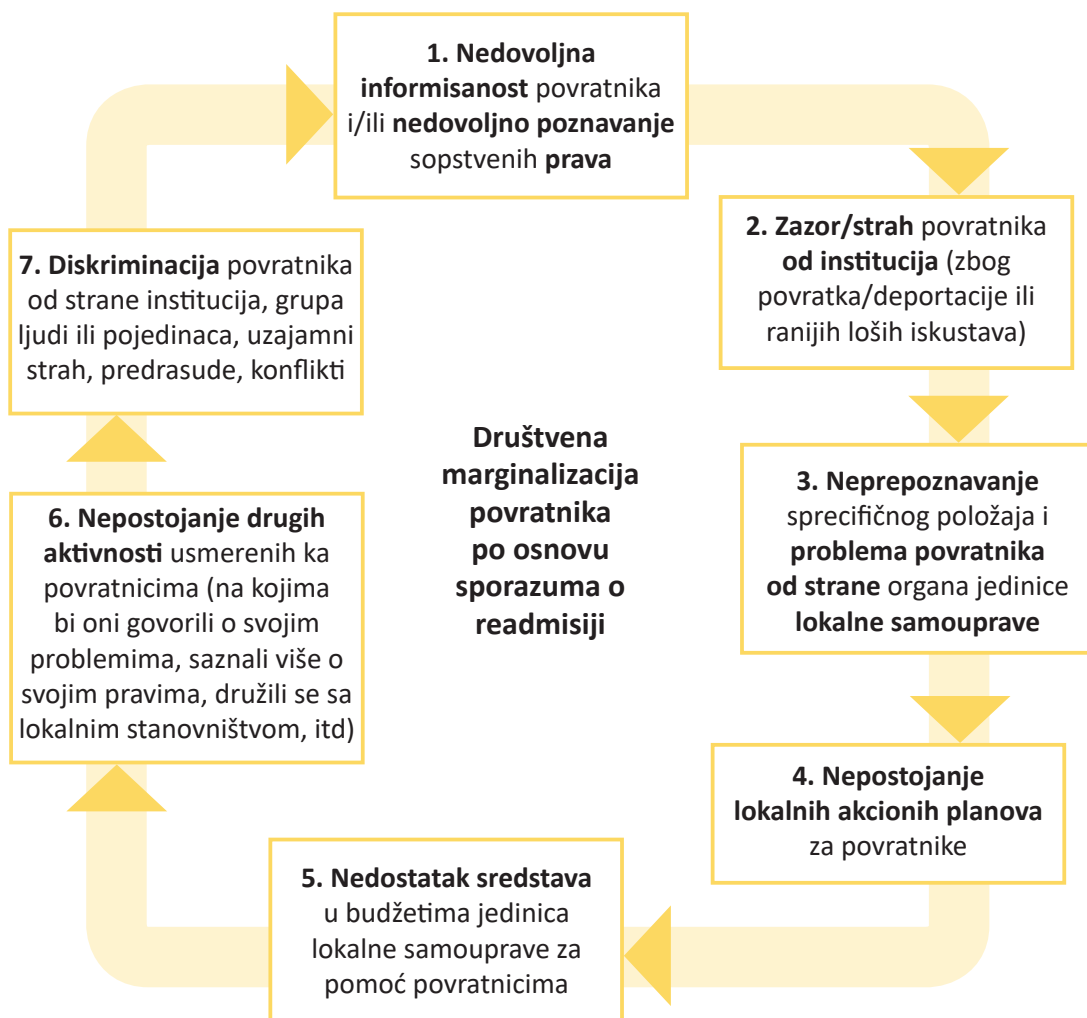
To znači da se postupak u vezi sa problemom povratnika sprovede u što kraćem, odnosno u zakonom propisanom roku tako da se time ne ugrožavaju ničija prava. To podrazumeva i da se povratnicima objasni šta znače rokovi (u upravnom ili nekom drugom postupku) i zašto je važno poštovati ih i postupati u okviru njih.

... bez diskriminacije?

To znači da se prema povratnicima ne sme postupati nepovoljnije nego prema drugim ljudima (npr. grubo, neljubazno, nesavesno, odugovlačiti postupak, itd) samo zbog toga što (se pretpostavlja da) su povratnici/neinformisani/siromašni/Romi, itd.

O diskriminaciji i kršenju ljudskih prava već je bilo reči u poglavlju 11.

Dešava se da, uprkos obraćanju institucijama, odnosno organima uprave, povratnici ne uspe(va)ju da ostvare neka svoja prava. Razlozi za to su različiti, ali i međusobno povezani i uslovljeni, kako to prikazuje i sledeći „začarani krug” društvene marginalizacije povratnika:

Zbog svega ovoga **povratnici treba da se obrate i mehanizmima za zaštitu** (i unapređenje) **ljudskih prava uvek kada** smatraju da su im prava povređena ili da nisu mogli (u potpunosti ili na propisani način) **da ih ostvare**. Svaka institucija ili organizacija koja na osnovu obraćanja povratnika **smatra** ili ima saznanja o tome **da je taj povratnik već pokušao da ostvari svoja prava, ali da u tome nije uspeo, dužna je da tu osobu uputi na mehanizme zaštite** ljudskih prava. **To važi i za zaposlene u mehanizmima za ostvarivanje ljudskih prava** (institucijama, domaćim i međunarodnim organizacijama), koji su dužni da povratnicima daju informaciju o tome od koga mogu da traže zaštitu svojih prava.

Među **mehanizme za zaštitu ljudskih prava**, koje **povratnici uvek treba da koriste, odnosno da im se obrate kada smatraju da im je onemogućeno ostvarivanje** njihovih prava, spadaju:

1. institucije za zaštitu ljudskih prava (**zaštitnici građana/ombudsmeni i poverenici**),
2. razni **savetnici, zaštitnici ili timovi za zaštitu** u ustanovama (npr. savetnici za zaštitu prava pacijenata i zaštitnici prava osiguranih lica u domovima zdravlja, tim za zaštitu dece/učenika od nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, itd),
3. **pravna pomoć** (tamo gde postoje i funkcionišu službe ili zaposleni pri jedinicama lokalne samouprave ili drugim organima uprave koji je pružaju),
4. **sudovi** (opšte i posebne nadležnosti, na različitim nivoima, a izuzetno i Ustavni sud),
5. **međunarodne institucije** (npr. Evropski sud za ljudska prava).

Razne **domaće i međunarodne organizacije** koje pomažu povratnicima čine puno u oblasti **unapređenja** njihovih **prava** time što povratnike informišu o postojanju mehanizama za ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava. Naročitu podršku povratnici od njih dobijaju **prilikom** njihovog **ličnog osnaživanja i izgradnje kapaciteta povratničke zajednice** za samozastupanje i javno zagovaranje njihovih prava.

12. primer: Zaštitnici građana

Od navedenih mehanizama za zaštitu ljudskih prava, a pod pretpostavkom da oni postoje na lokalnom nivou, **povratnicima** (bi trebalo da) **su najdostupniji lokalni zaštitnici građana**. Njima povratnici treba da se obraćaju kada god imaju neku nedoumicu u vezi sa ostvarivanjem svojih prava, a iz nekog razloga ne mogu - ili ne žele - da odu u neku od institucija ili ustanova.

Osnovni zadatak zaštitnika građana je da svima koji mu se obrate pomogne da ostvare svoja prava pred raznim „šalterima” - u gradu ili opštini, centru za socijalni rad, domu zdravlja, školi, javnom komunalnom ili saobraćajnom preduzeću, itd.

Zaštitnici građana obično **imaju kancelarije van sedišta jedinice lokalne samouprave i mogu**, na primer, povratnicima besplatno da daju savet šta da urade kako bi ostvarili svoja prava, ali i **da povedu postupke protiv organa uprave** ili ustanova za koje povratnici tvrde da im nisu omogućili ostvarivanje prava.

Sve usluge zaštitnika građana su besplatne, a podnošenje pritužbe i komunikacija su vrlo jednostavni i odvijaju se na način koji je građanima najlakši - lično, telefonom, poštom ili imejlom.

Kontakt informacije lokalnog, pokrajinskog i republičkog zaštitnika građana nalaze se u poglavlju 21.

O instituciji **Poverenika za zaštitu ravnopravnosti** već je bilo reči u poglavlju 11. Međutim, **ukoliko žele** od institucija da dobiju neke **informacije od javnog značaja koje su im potrebne za ostvarivanje njihovih prava** (npr. koliko novca je budžetom lokalne samouprave predviđeno za pomoć povratnicima u određenom periodu), a te institucije iz nekog razloga ne žele da im daju te informacije iako one nisu tajna, **povratnici treba da se obrate instituciji Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti**. Obraćanje ovoj instituciji naročito je važno kada povratnici žele da se samoorganizuju kako bi javno zastupali svoja prava, a o čemu će više reči biti u poglavlju 20. Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti **može povratnicima da pomogne i ako** sumnjaju na to da **su njihovi lični podaci**, naročito jedinstveni matični broj građana (JMBG), na neki način (bili) **zloupotrebljeni** od strane institucija ili pojedinaca. **Postupak pred ovim poverenikom**, kao i pred Poverenikom za zaštitu ravnopravnosti, **sličan je postupku koji sprovode institucije Zaštitnika građana opisanom u 14. primeru**. **Kontakt informacije** ove institucije nalaze se u poglavlju 21.

Savetnici i zaštitnici prava u zdravstvenim i socijalnim ustanovama povratnicima su manje dostupni. Njihove kancelarije **nalaze se u zgradi jedinice lokalne samouprave ili zdravstvene ustanove**, a **postupak** pred njima **podrazumeva ispunjavanje** određenih **formulara**, podnošenje dokumentacije, itd. Povratnici koji se ne snalaze sa „papirima” i na „šalterima” često odustaju od podnošenja pritužbi ovim mehanizmima i tako njihova prava

ostaju neostvarena, a oni i dalje nezaštićeni od (daljeg) kršenja njihovih prava. **Zbog toga je najbolje da podršku i savet zatraže od zaštitnika građana.** Povratnici koji žive u onim mestima gde ova institucija ne postoji na lokalnom nivou, mogu da se obrate Pokrajinskom zaštitniku građana - ombudsmanu ili Zaštitniku građana Republike Srbije. Ukoliko nemaju dovoljno samopouzdanja da to učine sami, **povratnici mogu zamoliti i neku od lokalnih organizacija civilnog društva koja se bavi njihovim pravima da ih podrži prilikom obraćanja zaštitniku građana ili nekom drugom mehanizmu za zaštitu ljudskih prava.**

Situacija u vezi sa pružanjem pravne pomoći je nešto složenija zbog različitog načina njenog poimanja i/ili organizovanja²⁶, te je ona **povratnicima teže dostupna** ukoliko je organizovana u okviru jedinice lokalne samouprave ili advokature. **Pravni saveti koje pružaju razne organizacije civilnog društva povratnicima su nešto dostupniji**, ali oni se ne mogu smatrati delom organizovanog sistema pružanja pravne pomoći koju je Republika Srbija dužna da obezbedi građanima²⁷. Položaj pravno nevidljivih lica u ovom slučaju može biti još složeniji budući da moraju da dokažu svoj identitet kako bi se utvrdilo da li imaju pravo na besplatno korišćenje usluga službi pravne pomoći. Važno je napomenuti da, **čak i tamo gde ovakva služba postoji, usluge pravne pomoći nisu nužno i besplatne**²⁸, nego koštaju manje nego što bi to bio slučaj ukoliko bi građani morali da plate, na primer, troškove usluga pravnog zastupnika, odnosno advokata.

Slično je i sa sudovima, koji većini povratnika ostaju nedostupni zbog nemogućnosti obezbeđivanja usluga pravnog zastupanja pred njima, kako usled njihove loše materijalne situacije, tako i zbog pravne nevidljivosti, ali i njihovog zazora od institucija.

Ustavnom sudu može se izjaviti, odnosno podneti **ustavna žalba „protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija** kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčena Ustavom, **ako su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njihovu zaštitu** ili je zakonom isključeno pravo na njihovu sudsku zaštitu. Takođe, ustavna žalba se može izjaviti i ako nisu iscrpljena pravna sredstva, **u slučaju kada je podnosiocu žalbe povređeno pravo na suđenje u razumnom roku.**”²⁹ Međutim, **za ostvarivanje prava na izjavljivanje ustavne žalbe povratnicima je takođe potrebna pomoć** stručnih lica, obično pravnika „na osnovu posebnog pismenog ovlašćenja”³⁰ ili drugog organa nadležnog „za praćenje i ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i sloboda”³¹, budući da se ova žalba izjavljuje na posebno propisanom obrascu uz koji postoji i veoma iscrpno uputstvo za njegovo popunjavanje³².

Evropski sud za ljudska prava, kao najviša instanca za odlučivanje o tome da li su nekome u nekoj zemlji (bila) prekršena osnovna ljudska prava, **povratnicima je trenutno praktično nedostupan.** Razlog za to je sledeći: da bi Evropski sud za ljudska prava nečiji predmet uzeo

²⁶ Videti istraživanje o pravnoj pomoći navedeno u literaturi i izvorima.

²⁷ Videti isti izvor, str. 9-15: po osnovu Ustava, osam zakona, dva međunarodna i još dva domaća pravna akta.

²⁸ U vreme pisanja Vodiča, Nacrt zakona o besplatnoj pravnoj pomoći nalazio se na spisku radnih verzija propisa na sajtu Ministarstva pravde Republike Srbije. Izvor: <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>, posećeno 25. jula 2016.

²⁹ Izvor: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/65-101110/postupak-po-ustavnoj-zalbi>, posećeno 25. jula 2016.

³⁰ Isti izvor.

³¹ Isti izvor.

³² Dostupno na <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/167-101122/ustavna-zalba-obrazac-i-uputstvo>, posećeno 25. jula 2016.

u razmatranje, potrebno je da je taj predmet već razmatran na svim „nižim“ instancama, odnosno domaćim sudovima i da su sve presude bile na štetu onoga ko se žali Evropskom sudu.

U najboljem interesu povratnika je da se što bolje upoznaju sa ovim mehanizmima na lokalnom nivou i da njihove usluge koriste što više, u skladu sa propisima.

III OSTVARIVANJE PRAVA POVRATNIKA NA LOKALNOM NIVOU

13. REČI I IZRAZI VAŽNI ZA OSTVARIVANJE OSNOVNIH PRAVA POVRATNIKA

Kada se vrate u Republiku Srbiju, **povratnici moraju da počnu da rešavaju svoje probleme** kako vremenom njihovi problemi **ne bi postali još teži** i složeniji. **Da bi ih rešili** i ostvarili svoja prava, povratnici **moraju da znaju osnovne reči i izraze koje će često čuti** u organima uprave, ustanovama i organizacijama koje treba da im pomognu **na tom putu**. **Sa leve strane** u nastavku nalaze se reči i izrazi koji se odnose na povratnike kao osobe koje imaju neka prava, dužnosti i obaveze. **Sa desne strane** navedene su reči i **izrazi u vezi sa pravima povratnika, a odnose se na postupke koje moraju da pokrenu** kako bi došli do određenih dokumenata (npr. izvoda i uverenja iz matičnih knjiga ili lične karte) ili na posebna prava osoba (npr. dece i žena, naročito trudnica i porodilja) kojima je potrebna posebna podrška.

Državljanin neke države je svaka **osoba koja ima državljanstvo** određene države³³.

(**Napomena:** To ne znači i da ta osoba stanuje na teritoriji države čiji je državljanin, tj. ta osoba može stanovati i u nekoj drugoj državi kao strani državljanin.) Ukoliko neko nema državljanstvo Republike Srbije, može u policiji da podnese zahtev za prijem u državljanstvo. Deci rođenoj u Republici Srbiji pravo na državljanstvo zajemčeno je i Ustavom³⁴. Državljanin su u svojoj zemlji upisani u matične knjige i, između ostalog, imaju pravo na i obavezu da prijave **prebivalište**. Državljanin Republike Srbije koji su navršili 16 godina života dužni su da imaju i **ličnu kartu**.

Pravo na pasoš imaju i deca i odrasli upisani u evidenciju državljanina u matičarskoj službi.

Uverenje o državljanstvu je dokument koji izdaje matičarska služba, a na osnovu podataka upisanih u evidenciju državljanina. Ovaj dokument potreban je, na primer, kada se podnosi zahtev za dobijanje lične karte, socijalne pomoći, prilikom upisa u školu ili prijave novorođenog deteta u matične knjige.

Važno:

Dobijanje ovog uverenja **nije besplatno**, ali **postoje i slučajevi kada se takse ne plaćaju**. Zato uvek treba proveriti (npr. u centru za socijalni rad) u kojim slučajevima povratnici imaju pravo da budu oslobođeni plaćanja taksi za ovo uverenje i druga dokumenta, a naročito izvode iz matičnih knjiga.

³³ Na osnovu Zakona o državljanstvu Republike Srbije.

³⁴ Član 38, stav 3 Ustava Republike Srbije.

Stanovnik neke države je svaka **osoba** koja živi na njenoj teritoriji, tj. koja u toj državi **ima prebivalište ili boravište**.

(**Napomena:** U nekoj državi mogu stanovati i osobe koje nisu njeni državljani, tj. osobe koje imaju državljanstvo neke druge države.)

Važno:

Strani državljani koji žele (privremeno ili stalno) da žive u nekoj drugoj državi **moraju da imaju odgovarajuću „dozvolu“** te države (npr. važeću **vizu**, da im je odobren **azil** i da imaju prijavljeno boravište ili prebivalište u policiji).

Međutim, i u **Republici Srbiji**, postoje **stanovnici** koji žive na njenoj teritoriji, a o **kojima država nema evidenciju**, pa čak ni ne zna za njih. **To su najčešće:**

■ **osobe koje nemaju mesto stanovanja** kakvo je **propisano zakonom** (npr. nemaju „adresu“ jer žive u nelegalizovanim naseljima bez ulica i kućnih brojeva),

■ **osobe koje stanuju u kući ili stanu koji ima adresu** (ulicu i kućni broj), **ali** iz nekog razloga **nisu prijavile prebivalište ili boravište** (npr. zato što nisu upisane u matične knjige, nemaju dokumenta, itd).

Građanin je **osoba** koja je državljanin/ stanovnik neke države i **kojoj pripadaju određena građanska prava i slobode**.

Da bi mogao ta prava da ostvaruje u skladu sa svojim potrebama, **svaki građanin ima i određene odgovornosti u odnosu na državu** čiji je državljanin, kao prema državi na čijoj teritoriji prebiva (stanuje „za stalno“) ili boravi (privremeno stanuje).

Prebivalište ili boravište znači da **osoba ima adresu stanovanja koja je evidentirana u policiji**.

Prebivalište je **mesto u kome se neka osoba** nastanila sa namerom da u njemu **stalno živi**. To je mesto gde ta osoba obavlja svoje životne aktivnosti (npr. živi sa porodicom, radi, druži se, itd) i time dokazuje da je trajno povezana sa mestom na kom stanuje³⁵.

Boravište je **mesto na kom neka osoba privremeno živi/boravi duže od 90 dana** van svog prebivališta. Na osnovu rešenja policije kojim se utvrđuje **boravište**, ono **ne može da bude prijavljeno na period duži od dve godine**³⁶.

Važno:

Ako neka osoba želi da putuje u inostranstvo i tamo boravi/stanjuje **duže od 90 dana**, **dužna je da to prijavi policiji** i u državi koju napušta i u državi u kojoj želi da živi. Isto važi i kada se vraća u državu iz koje je prvobitno otišla. U slučajevima **kada osoba nema uslova da prijavi prebivalište**, odnosno stekne boravište **u skladu sa propisima** Republike Srbije, u pojedinim slučajevima **postoji i mogućnost da prebivalište prijavi na adresi nadležnog centra za socijalni rad**³⁷.

Izvodi iz matičnih knjiga (rođenih, venčanih i umrlih) su „**osnovne službene evidencije o ličnom stanju građana**“³⁸.

Ovim obrascima **potvrđuje se** kada i gde je neko rođen, kako se zove i ko su mu roditelji, kog je pola i koji mu je JMBG - jedinstveni matični broj građana. Uz to, na njima se nalaze još i podaci o roditeljima (kada i gde su rođeni, kako se zovu, da li su u braku i

³⁵ Na osnovu Zakona o prebivalištu i boravištu građana.

³⁶ Isti izvor.

³⁷ Na osnovu istraživanja Prijava prebivališta na adresi centra za socijalni rad u AP Vojvodini navedenog u literaturi i izvorima. Ovaj postupak prijavljivanja prebivališta opisan je u poglavlju 16.

³⁸ Član 2, stav 1 Zakona o matičnim knjigama.

Jedna od tih obaveza je upisivanje podataka u vezi sa ličnim stanjem građana **u matične knjige**. Ova obaveza važna je zbog toga što su izvodi iz matičnih knjiga osnovni **dokumenti kojima neka osoba dokazuje svoj identitet** (tj. svoje ime i prezime, datum i mesto rođenja, ko su mu roditelji, državljanstvo, da li je u braku, itd).

Važno:

Za **osobe koje nisu upisane u matične knjige** kaže se da **su pravno nevidljive** zato što ih država „ne vidi“ u svojoj evidenciji. Te osobe u očima države „ne postoje“ jer nemaju „dokaz“ da su njeni državljani. Na primer, **te osobe ne mogu da dobiju ličnu kartu** (videti 9. primer gore).

kako se majka prezivala pre zaključenja braka, državljanstvo, prebivalište i adresa stanovanja).

U matične knjige se upisuju i drugi podaci važni za lično stanje građana (npr. o materinstvu i očinstvu utvrđenom ili osporenom sudskom odlukom, usvojenju, starateljstvu, roditeljskom pravu, bračnom stanju, promeni ličnog imena, sticanju ili prestanku državljanstva, itd).

Važno:

Dobijanje izvoda i uverenja iz matičnih knjiga **nije besplatno**, ali **postoje i slučajevi kada se takse ne plaćaju**. Zato u centru za socijalni rad uvek treba proveriti u kojim slučajevima povratnici imaju pravo da budu oslobođeni plaćanja taksi.

Centri za socijalni rad dužni su da pravno nevidljivim licima pruže i druge vrste podrške (npr. prilikom sprovođenja postupka naknadnog upisa lica u matičnu knjigu rođenih, pokretanja vanparničnog sudskog postupka za određivanje vremena i mesta rođenja lica bez pravnog identiteta ili podnošenja zahteva za prijem u državljanstvo).

Punoletna osoba u Republici Srbiji je **svako ko navrší 18 godina života**³⁹.

Punoletne osobe nazivaju se još i **odraslima** (za razliku od dece) i smatra se da **punoletstvom stiču i potpunu poslovnu sposobnost**. To znači da ih država smatra **odgovornima** za sopstveni život, tj. **za ostvarivanje sopstvenih prava**, ali **i prava osoba o kojima su dužni da se staraju** i koje od njih zavise (npr. deca i maloletnici, lica lišena poslovne sposobnosti, izdržavana lica, itd).

„Lična karta je javna isprava (dokument) kojom građani Republike Srbije dokazuju svoj identitet“⁴² (ko su - kako se zovu, kada i gde su rođeni, kog su pola, gde žive, čiji su državljani).

Ličnu kartu dužan je da ima svaki državljanin Republike Srbije **stariji od 16 godina**. Pravo na ličnu kartu imaju i deca koja su državljani Republike Srbije, a koja su starija od 10 godina.

Važno:

Stranim državljanima i licima bez državljanstva koja borave na teritoriji Republike Srbije lična karta se izdaje u skladu sa posebnim zakonom.

³⁹ Na osnovu Porodičnog zakona.

⁴² Član 1, stav 1 Zakona o ličnoj karti.

Važno:

Osobama koje su navršile 16 godina života potpunu **poslovnu sposobnost može dodeliti samo sud ukoliko su:**

1. **sklopile brak** pre punoletstva uz dozvolu suda,
2. **postale roditelji** i dostigle telesnu i duševnu zrelost potrebnu za samostalno staranje o sopstvenoj ličnosti, pravima i interesima.⁴⁰

Krivičnopravni propisi Republike Srbije prepoznaju još i **mlađa punoletna lica** (osobe koje su navršile 18 godina, ali još nisu navršile 21 godinu života).⁴¹

Deca i maloletnici su sve osobe koje nisu navršile **18 godina** života. Propisi Republike Srbije⁴³ razlikuju **tri grupe** dece i maloletnika, za čiju dobrobit su odgovorni roditelji, odnosno staratelji, usvojitelji i/ili hranitelji:

1. **deca** su **mlađa od 14 godina**,
2. **mlađi maloletnici** su **navršili 14 godina**, a još nisu navršili 16 godina,
3. **stariji maloletnici** su **navršili 16 godina**, a još nisu navršili 18 godina.

Važno:

Deca i maloletnici u Republici Srbiji su **pod posebnom zaštitom države i svako je dužan da vodi računa o najboljem interesu deteta** (videti deo o pravima deteta pored), ali i da u **školi, centru za socijalni rad ili policiji prijavi ukoliko** ima saznanja da **je neko dete** ili maloletnik **izloženo nasilju, zlostavljanju ili zanemarivanju** od strane roditelja, staratelja ili neke druge osobe.

Deca, mlađi maloletnici i stariji maloletnici do navršenih 17 godina života imaju pravo i dužni su da pohađaju obavezni pripremni predškolski program (na uzrastu od pet i

Zahtev za izdavanje lične karte podnosi se u policiji u roku od 15 dana od dana kada je osoba napunila 16 godina, odnosno 15 dana od isteka roka važenja prethodne lične karte. Lična karta važi 10 godina (za odrasle), odnosno 5 godina za decu ili 2 godine za osobe koje nemaju prijavljeno prebivalište na teritoriji Republike Srbije.

Prava deteta⁴⁵ predstavljaju posebnu grupu ljudskih prava koja se odnose na osobe koje nisu navršile 18 godina života. Neka od osnovnih prava deteta su sledeća:

- pravo na život, opstanak i razvoj,
- pravo na ime i državljanstvo,
- pravo da poznaje svoje roditelje, da živi sa njima i da se oni staraju o njemu,
- pravo da ne bude nezakonito prebačeno u drugu zemlju i pravo da bude vraćeno u svoju zemlju,
- pravo na slobodu mišljenja i izražavanja,
- pravo na privatnost i dostojanstvo,
- pravo da bude informisano (putem knjiga, medija, itd),
- pravo na zaštitu od nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja,
- pravo na posebnu zaštitu i pomoć ukoliko dolazi iz ranjivih društvenih grupa (npr. deca koja su izbeglice, bez roditeljskog staranja, itd),
- pravo na zdravstvenu zaštitu, zajedno sa njihovim majkama pre i posle porođaja,
- pravo na odgovarajući životni standard

⁴⁰ Na osnovu člana 11, stava 2, 3 i 4 istog zakona.

⁴¹ Na osnovu člana 3, stava 4 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.

⁴³ Na osnovu člana 64 Porodičnog zakona i člana 3 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.

⁴⁵ Na osnovu Konvencije o pravima deteta

po do šest i po godina) i **osnovnu školu** (na uzrastu od šest i po do navršenih najviše 17 godina). **Osnovna škola je obavezna**. Kada se upišu, deca postaju **učenici i dobijaju đlačku knjižicu**, a za **upis dece u školu** i njeno redovno pohađanje i obavljanje drugih školskih obaveza **odgovorni su roditelji**, odnosno staratelji.

Važno:

Učenici iz socijalno uskraćenih društvenih grupa, kao i deca ometena u razvoju, **imaju pravo na posebnu, dodatnu podršku** tokom obrazovanja.

Za razliku od osnovne, **srednja škola** u Republici Srbiji **nije obavezna**, a ukoliko neko ne završi osnovnu školu do navršenih 17 godina života, može kasnije da je završi u nekoj ustanovi koja se bavi obrazovanjem odraslih⁴⁴.

(u skladu sa detetovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i socijalnom razvijenošću),

- pravo na **obrazovanje**,
- pravo na **slobodno vreme i igru**,
- pravo na **zaštitu od nelegalne upotrebe opojnih droga** i drugih štetnih materija, **seksualnog iskorišćavanja i trgovine ljudima**.

Važno⁴⁶:

Dete rođeno van braka ima jednaka prava kao dete rođeno u braku.

Usvojeno dete ima jednaka prava prema usvojiteljima kao dete prema roditeljima.

Država je dužna da detetu bez roditeljskog staranja obezbedi zaštitu u porodičnoj sredini uvek kada je to moguće.

Po povratku u Republiku Srbiju, **povratnici treba što pre da dođu u svoje mesto prebivališta i da se prijave nadležnim organima**, prvenstveno Povereništvu za izbeglice i migracije, odnosno Savetu za migracije i policiji, **kako bi mogli ostvariti prava** na lična dokumenta, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, obrazovanje i rad⁴⁷.

14. POVERENIŠTVO ZA IZBEGLICE I MIGRACIJE / SAVET ZA MIGRACIJE

Povereništvo za izbeglice i migracije ili Savet za migracije **pruža prvu pomoć povratnicima** kada dođu u neko mesto u kom žele da se trajno ili privremeno nastane. Povereništvo/Savet se nalazi u zgradi Grada /Opštine, a povratnici će, **nakon što se prijave ovoj službi**, moći da **dobiju informacije** o programima podrške i **pomoći za povratnike**.

Povereništva za izbeglice i migracije / Saveti za migracije:

- **pružaju informacije** o službama i organizacijama koje pružaju pomoć povratnicima,
- **daju savete i urgiraju kod nadležnih** lokalnih službi za **rešavanje problema** i ostvarivanje osnovnih prava povratnika,
- pružaju **pomoć prilikom pisanja** zahteva, molbi, **dopisa** i **prosleđuju ih nadležnim** institucijama.

⁴⁴ Na osnovu Porodičnog zakona, kao i Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakona o osnovnom vaspitanju i obrazovanju i Zakona o obrazovanju odraslih.

⁴⁶ Na osnovu člana 6, stav 4, 5 i 6 Porodičnog zakona.

⁴⁷ Poglavlja 14-19 kao polazište koriste *Informator za povratnike po osnovu sporazuma o readmisiji* naveden u literaturi i izvorima.

15. POLICIJA

Posle Povereništva ili Saveta za migracije, sledeća institucija kojoj su povratnici dužni da se (pri)jave je ispostava policijske uprave u mestu njihovog prebivališta. **U policiji se prijavljuje mesto prebivališta**, odnosno **utvrđuje** i prijavljuje **mesto boravišta** (tj. adresa na kojoj povratnici stanuju i primaju poštu) i **pribavlja lična karta**.

PRIJAVA PREBIVALIŠTA

Prijavu prebivališta povratnici treba da podnesu lično. Pritom treba da popune jedan obrazac koji je dostupan u policiji, da plate propisanu naknadu i da prilože sledeća dokumenta:

- svoju važeću ličnu kartu,
- dokument kojim dokazuje da po zakonu ima pravo da stanuje u kući/stanu na nekoj adresi (npr. ugovor o kupoprodaji stana, ugovor o poklonu stana, pravosnažno ostavinsko rešenje, ugovor o korišćenju stana, vlasnički list, rešenje o kućnom broju, itd),
- (ako ne stanuje u svojoj kući/stanu) ličnu kartu vlasnika kuće/stana u kojoj želi da stanuje,
- pisanu izjavu vlasnika te kuće/stana da je saglasan da povratnik na njegovoj adresi prijavi prebivalište,
- uplatnicu kao dokaz da je povratnik platio naknadu za prijavu prebivališta.

Prijavu prebivališta maloletnog lica podnosi roditelj, odnosno staratelj ili drugi zakonski zastupnik. Uz popunjavanje propisanog obrasca, potrebno je platiti i naknadu i priložiti sledeća dokumenta:

- važeću ličnu kartu roditelja/staratelja/drugog zakonskog zastupnika,
- za maloletnike starije od 16 godina: važeću ličnu kartu,
- za maloletnike mlađe od 16 godina i maloletnike starije od 16 godina koji nemaju važeću ličnu kartu: izvod iz matične knjige rođenih,
- ukoliko su roditelji razvedeni: primerak pravosnažne presude o razvodu braka (da bi se videlo kojem roditelju je maloletno lice povereno na staranje),
- uplatnicu kao dokaz da je plaćena naknada za prijavu prebivališta.

LIČNA KARTA

Pravo na ličnu kartu ima svaki državljanin Republike Srbije stariji od deset godina života, dok je svaki državljanin stariji od 16 godina života koji ima prebivalište na teritoriji Republike Srbije dužan da ima ličnu kartu. **Lična karta se izdaje na lični zahtev**, a za dete i lica lišena poslovne sposobnosti⁴⁸ zahtev za izdavanje lične karte podnosi roditelj ili drugi zakonski zastupnik (uz pismenu saglasnost drugog roditelja).

Za dobijanje lične karte potrebna su sledeća dokumenta:

- važeća lična isprava (npr. lična karta, putni list, pasoš) koji se daje na uvid,
- izvod iz matične knjige rođenih - takođe na uvid (dobija se u matičarskoj službi grada/opštine),
- uverenje o državljanstvu Republike Srbije - na uvid (dobija se u matičarskoj službi grada/opštine),

⁴⁸ Npr. osobe kategorisane kao mentalno nedovoljno razvijene za koje je sud, na osnovu veštačenja, utvrdio da ne mogu same da se staraju o sebi i dodelio im staratelja.

- uverenje o prebivalištvu (dobija se u policiji),
- dve uplatnice: jedna kao dokaz o uplaćenju naknadi za obrazac lične karte, a druga kao dokaz o uplaćenju naknadi na ime troškova tehničke izrade lične karte.

Ukoliko građanin koji ima pravo na ličnu kartu **nema prijavljeno prebivalište niti boravište** na teritoriji Republike Srbije, niti mu se prebivalište može rešenjem utvrditi, **radi izdavanja lične karte rešenjem mu se utvrđuje boravište. Boravište može da traje najduže dve godine** od dana kada je utvrđeno, odnosno od dana kada je izdata lična karta.

16. CENTAR ZA SOCIJALNI RAD

Centar za socijalni rad nudi razne usluge koje mogu biti od velike pomoći povratnicima. U zavisnosti od njihovih potreba, centar za socijalni rad može im pružiti/obezbediti:

- **savete** kako da ostvare svoja prava,
- **posredovanje** prilikom (uspostavljanja) kontakata sa drugim institucijama,
- u gradskim centrima za socijalni rad: **besplatnu kartu do mesta prebivališta** u jednom pravcu,
- u centru za socijalni rad u gradu/opštini u kojoj imaju prebivalište: **jednokratnu novčanu pomoć**,
- privremeni **smeštaj u prihvatilištu** (po osnovu rešenja centra za socijalni rad o smeštaju lica u prihvatilište, a koje može trajati do isteka važenja putnog lista),
- u mestima gde postoje **narodne kuhinje**: kao pripadnici posebno ranjive društvene grupe, povratnici mogu u njima ostvariti pravo na jedan dnevni obrok.

Za povratnike koji nemaju gde da prijave prebivalište ili boravište (npr. na adresi sopstvene kuće ili stana, kod rođaka ili prijatelja), **postoji mogućnost da ga prijave na adresi centra za socijalni rad** nadležnog za područje na čijoj teritoriji žele da se nastane. Da bi ostvarili ovo pravo, **potrebno je da se** povratnici **prvo obrate policiji i daju izjavu** da žele da prijave prebivalište na adresi centra za socijalni rad zbog toga što nemaju mogućnosti da to učine na nekoj drugoj adresi. **Policija će** proveriti ove njihove navode i **oceniti da li su ispunjeni uslovi za to. Ukoliko jesu, policija potom šalje** popunjeni **obrazac za prijavu prebivališta** nadležnom **centru** za socijalni rad, **koji je** u takvim slučajevima **dužan da** po službenoj dužnosti **da saglasnost na to da se prebivalište** neke osobe, u ovom slučaju **povratnika, prijavi na njegovoj adresi**⁴⁹.

17. DOM ZDRAVLJA

Povratnicima koji imaju važeći putni list obezbeđen je **besplatan pristup hitnoj medicinskoj pomoći**. Pravo na besplatno korišćenje ovih usluga povratnici imaju dok im važi putni list. Zato je važno da što pre regulišu svoj status i po nekom osnovu postanu osiguranici Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje.

Dok ne regulišu svoj status osiguranika i status članova svoje porodice po osnovu sopstvenog zdravstvenog osiguranja, povratnicima se sredstva za pomoć u oblasti zdravstvene zaštite obezbeđuju iz budžeta Republike Srbije, odnosno Pokrajine, grada ili opštine. To znači da

⁴⁹ Na osnovu istraživanja *Prijava prebivališta na adresi centra za socijalni rad u AP Vojvodini* navedenom u literaturi i izvorima.

se **povratnicima ova pomoć pruža bez toga da treba da plaćaju participaciju**. Ova pomoć u njihovom slučaju **obuhvata i lekove i druga medicinsko-tehnička pomagala** koja spadaju u pružanje usluga **hitne medicinske pomoći**. Hitna medicinska pomoć za povratnike je besplatna kako u **domovima zdravlja i bolnicama**, tako i u **specijalističkim bolnicama**, institutima, itd.

Kako joj samo ime kaže, **hitna zdravstvena zaštita pruža se u hitnim, vanrednim situacijama u kojima je povratnicima ozbiljno narušeno zdravstveno stanje ili ugrožen život**. Da bi ostvarili pravo na **redovnu zdravstvenu zaštitu, povratnici moraju da pribave zdravstvenu legitimaciju, tzv. zdravstvenu knjižicu**. To je izuzetno **važno zbog toga što na osnovu zdravstvenog osiguranja jednog odraslog povratnika, pravo na redovnu zdravstvenu zaštitu stižu i članovi njegove porodice**. To znači da će, na primer, hronično oboleli i stariji članovi porodice moći stalno da se leče u državnim zdravstvenim ustanovama, da dobijaju lekove i medicinska pomagala na recept, itd.

Povratnici su dužni da u roku od 30, a najduže 60 dana, regulišu svoj status osiguranika. Zbog toga treba da se **obrate filijali Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje** u gradu/opštini u kojoj imaju prebivalište.

Prema Zakonu o zdravstvenom osiguranju⁵⁰, **lica romske nacionalnosti**, uključujući i ona sa statusom povratnika, **smatraju se osiguranicima obaveznog zdravstvenog osiguranja**, prvenstveno zbog toga što značajan broj pripadnika ove ranjive društvene grupe nema stalno prebivalište, niti je obavezno osiguran po propisanim uslovima. Međutim, **i ova lica treba da se jave filijali Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje** kako bi ušla u evidenciju i pribavila zdravstvenu legitimaciju.

18. ŠKOLA

Roditelj, odnosno staratelj deteta je po zakonu dužan da upiše dete u školu.

Osnovna škola dužna je da upiše dete na osnovu podnetog zahteva roditelja, odnosno staratelja. To znači da **škola ne sme da odbije nijedno dete** koje roditelji/staratelji žele da upišu u školu.

Pripremni predškolski program

Pripremni predškolski program obavezan je i besplatan za svu decu uzrasta od pet i po do šest i po godina. Ako ga nisu pohađala, deca neće moći da se upišu u prvi razred osnovne škole u Republici Srbiji dok god ga ne budu završila. Program se odvija u dečijem vrtiću ili osnovnoj školi koja sprovodi ovaj program i traje devet meseci, po četiri sata dnevno svakog radnog dana. Za prijavu je **potrebno pribaviti:**

- uverenje/potvrdu o zdravstvenom pregledu deteta (iz doma zdravlja),
- detetov izvod iz matične knjige rođenih (iz matičarske službe u gradu/opštini),
- uverenje o prebivalištu ili boravištu za dete (iz policije).

Osnovna škola

Osnovna škola u Republici Srbiji je obavezna i u nju se upisuju deca sa navršenih najmanje šest i po godina. Roditelj, odnosno staratelj, prilikom upisa treba da dostavi ista dokumenta

⁵⁰ Član 22, stav 1, tačka 11.

kao i kada se dete upisivalo na **pripremni predškolski program**⁵¹. Jedini **dodatni i obavezni dokument** jeste **potvrda** o tome **da je dete pohađalo pripremni predškolski program**.

Ukoliko roditelj, odnosno staratelj, **nije u mogućnosti da pribavi potrebna dokumenta, deca se u školu upisuju uslovno** do nostrifikovanja (tj. priznavanja) inostrane školske isprave. **Takav upis je privremen** i traje do donošenja konačnog rešenja o nostrifikaciji, odnosno ekvivalenciji⁵². **Povratnici koji nemaju novca za sprovođenje postupka nostrifikacije stranih školskih isprava za savet treba da se obrate školi ili centru za socijalni rad.**

Deca sa smetnjama u razvoju - fizičkim (npr. zbog kojih dete koristi invalidska kolica), mentalnim (npr. usled kojih je dete kategorisano kao mentalno nedovoljno razvijeno, autistično dete, itd) ili senzornim (npr. deca koja koriste slušni aparat ili imaju poteškoća sa vidom) - **imaju pravo na školovanje u specijalizovanim ustanovama.**

Srednja škola

Za razliku od osnovne, **srednja škola** u Republici Srbiji **nije obavezna**.

Dete koje je u inostranstvu završilo sedmi i osmi razred osnovne škole **ne treba** u Republici Srbiji **da polaže kvalifikacioni ispit za upis u srednju školu**, osim ukoliko želi da se upiše u neku od specijalizovanih škola (npr. umetničku školu, filološku ili matematičku gimnaziju). Međutim, za upis u srednju školu **potrebno je nostrifikovati svedočanstvo o završenoj osnovnoj školi** u inostranstvu.

Nostrifikacija (priznavanje strane školske isprave)

Stranu školsku ispravu za decu koja se upisuju u školu **dužni su da pribave njihovi roditelji**, odnosno staratelji. Ukoliko je (još) nisu dobili, odnosno poneli sa sobom prilikom povratka, **naknadno pribavljanje školskih diploma iz inostranstva može da se izvrši posredstvom Ministarstva spoljnih poslova** Republike Srbije, čija se **adresa** nalazi u **poglavlju 21**.

Za nostrifikaciju stranih svedočanstava i diploma zaduženo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Kada **povratnici koji imaju prebivalište na teritoriji** Autonomne pokrajine **Vojvodine** dobiju strane školske isprave iz inostranstva, u vezi sa nostrifikacijom **treba da se obrate pokrajinskom sekretarijatu** Pokrajinske vlade AP Vojvodine nadležnom **za obrazovanje na adresu** navedenu u **poglavlju 21**.

Zahtev za nostrifikaciju/priznavanje strane školske isprave podnosi se **na posebnom obrascu**, a uz njega je **potrebno priložiti** sledeće:

- originalna svedočanstva za sve razrede završene u inostranstvu pojedinačno,
- prevod svedočanstva poslednjeg završenog razreda u inostranstvu (u dva primerka, prevedenog od strane ovlašćenog sudskog tumača),
- đlačku knjižicu ili potvrdu o pohađanju dopunske nastave na srpskom jeziku u inostranstvu (iz zemalja u kojima se ova nastava organizuje),
- uplatnicu kao dokaz da je na račun budžeta Republike Srbije uplaćena administrativna taksa.

Povratnici koji nemaju novca za sprovođenje postupka nostrifikacije stranih školskih isprava za savet treba da se obrate školi ili centru za socijalni rad.

⁵¹ Videti prethodni pasus.

⁵² Tj. „prevođenju” predmeta, fonda časova i ocena u inostranoj diplomu i njihovom usklađivanju sa kriterijumima koji se primenjuju u Republici Srbiji.

19. NACIONALNA SLUŽBA ZA ZAPOŠLJAVANJE

Nakon pribavljanja ličnih dokumenata, **povratnici imaju pravo da se prijave filijali Nacionalne službe za zapošljavanje** u mestu prebivališta. Međutim, da bi to učinili, povratnici treba **prethodno** u Odeljenju za opštu upravu grada/opštine na čijoj teritoriji imaju prebivalište **da predaju zahtev za izdavanje radne knjižice. Uz popunjen obrazac zahteva treba da prilože** i sledeće:

- nepopunjenu radnu knjižicu (kupuje se u većim papirnicama),
- ličnu kartu,
- diplomu o završenom stepenu obrazovanja⁵³.

Sa overenom radnom knjižicom, ličnom kartom i diplomom **povratnici treba da se prijave nadležnoj filijali Nacionalne službe za zapošljavanje. Prijavom** na tržište rada povratnici **ostvaruju pravo na to da:**

- **dobijaju** informacije i **obaveštenja** o mogućnostima i uslovima za zapošljavanje,
- **koriste usluge posredovanja prilikom zapošljavanja** u zemlji i inostranstvu,
- **dobijaju savete** u oblasti profesionalne orijentacije i planiranja karijere.

Nezaposleni koji, u skladu sa propisima, **imaju pravo na materijalno obezbeđenje, imaju pravo i na naknadu troškova u vezi sa traženjem posla** (npr. slanja prijave za zaposlenje i troškove javnog prevoza radi razgovora o zapošljavanju sa poslodavcem).

20. SAMOORGANIZOVANJE POVRATNIKA I JAVNO ZASTUPANJE NJIHOVIH PRAVA

Povratnici, kao i svi drugi ljudi, **moraju da budu aktivni**, da se organizuju i da traže ostvarivanje i zaštitu svojih prava jer oni sami najbolje znaju kakve potrebe i probleme imaju i koja su im prava ugrožena.

Samoorganizovanje znači da se predstavnici neke (marginalizovane) **grupe građana angažuju kako bi okupili što veći broj građana koji imaju slične potrebe odnosno probleme** i drugih osoba koje su zainteresovane za njihovo rešavanje i **da u lokalnoj zajednici pokrenu inicijativu za rešavanje tih problema** i unapređenje položaja pripadnika te grupe.

Javno zastupanje, odnosno zagovaranje znači „govoriti glasno, **privlačiti pažnju zajednice prema važnom pitanju i usmeravati donosiocima odluka prema rešenju.** Javno zagovaranje je rad sa drugim ljudima i organizacijama na promenama.”⁵⁴

Samoorganizovanje u cilju javnog zastupanja prava neke grupe građana je **proces** koji se **planira i odvija po određenom redu.** To je važno zbog toga **da bi se pratilo kako se ovaj proces sprovodi, koliko je (bio) uspešan i da li su ciljevi javnog zastupanja postignuti.** **Osnovni koraci** svake aktivnosti **javnog zastupanja su sledeći:**

1. Mobilisanje povratničke zajednice

To znači da će nekoliko povratnika koji su svesni problema ove društvene grupe okupiti što veći broj povratnika u svojoj lokalnoj zajednici i predložiti da razgovaraju o njihovim najvažnijim, najvećim problemima na koje treba ukazati drugim ljudima i institucijama.

⁵³ Ovo ne važi za lica bez kvalifikacije, koja treba da predaju samo popunjen obrazac, nepopunjenu radnu knjižicu i ličnu kartu.

⁵⁴ Dereta 2009:17.

2. Identifikovanje teme javnog zagovaranja

To znači da će se uz pomoć povratnika koji su organizovali sastanak, tzv. lidera u zajednici, povratnička zajednica nekog grada/opštine dogovoriti kojim važnim temama želi da se bavi, tj. koji važan problem želi da počne da rešava u dogledno vreme.

3. Istraživanje i analiza problema

To znači da će jedna grupa povratnika da prikupi podatke i informacije koji omogućavaju (bolje) razumevanje uzroka i posledica problema kojim žele da se bave. Tokom ove faze treba prikupiti što više informacija o tome ko sve spada u tzv. interesne grupe (tj. ko je sve zainteresovan za to da se neki problem povratnika reši i zašto), kao i ko može biti protiv toga i zašto. Takođe treba saznati kome se u zajednici treba obraćati da bi se čuo „glas povratnika“, da li je neko ranije već radio nešto slično i kako se to završilo, da li neko takođe planira da radi nešto slično (npr. neko udruženje izbeglica i raseljenih lica), itd. Na osnovu ovih podataka i informacija, povratnici će moći da odluče kojim tačno problemom ima najviše smisla da se bave, da li i kada da pokrenu akciju javnog zastupanja, na koje saveznike mogu pritom da računaju, ko će biti protiv takve njihove akcije, itd.

4. Planiranje akcije javnog zastupanja

U okviru projekta *Perspektive jednakih mogućnosti za povratnike po osnovu sporazuma o readmisiji*, **povratnici u Kikindi su kao važnu temu/problem identifikovali to što u ovom gradu ne postoji koordinator za romska pitanja.**

Na osnovu ovih polaznih informacija, **povratnici u Kikindi mogli bi isplanirati i sprovesti sledeću akciju javnog zastupanja:**

- **opšti i specifični cilj akcije javnog zastupanja**, na primer:
 - ponovo otvoriti radno mesto koordinatora za romska pitanja, obezbediti budžetska sredstva za njegovu platu i zaposliti ga,
- **ciljnu publiku** (kome se tokom akcije obraćaju), na primer:
 - primarna ciljna publika: Skupština Grada Kikinde i njeni odbornici; sekundarna: romska zajednica, romska udruženja, Nacionalni savet romske nacionalne manjine, Kancelarija za inkluziju Roma AP Vojvodine,
- **saveznike** (one koji će ih podržati),
- **protivnike** (one koji ih neće podržati),
- koje **konkretne aktivnosti će raditi** (npr. poslati dopise nadležnima, sprovesti kampanju u lokalnoj zajednici, organizovati skup građana, obavestavati javnost putem medija, deliti letke, ići od kuće do kuće, organizovati sastanke sa nadležnima, itd),
- **gde će se akcija odvijati** (u mesnoj zajednici, na teritoriji cele opštine ili nekoliko opština, itd),
- **u kom periodu** će akcija biti sprovedena i **koliko će trajati** (koliko dana i kada tokom godine),
- **pokazatelje uspeha akcije** i kako će ga „meriti“ (broj partnera koji su podržali akciju, ljudi koji su došli na skup građana ili sastanke ili kontaktirali tim akcije, medija koji su o njoj izveštavali, šta su ljudi rekli o celoj akciji: koliko su i čime zadovoljni, šta smatraju da je dobro urađeno, a šta još treba promeniti/unaprediti, itd),
- pod kakvim **povoljnim okolnostima** pretpostavljaju da će raditi (šta je ono što sprovođenju akcije ide na ruku, npr. da u gradu/opštini postoji lokalni akcioni plan za Rome i/ili povratnike, da u budžetu lokalne samouprave postoji izdvojen novac za pomoć ovim grupama, da je još neko zainteresovan za ovu ideju i da će imati koristi od nje, itd),
- **koji su rizici** koji mogu ugroziti njihovu akciju (šta je ono što može ugroziti sprovođenje

akcije, npr. da romska i/ili povratnička zajednica nije složna, da je lokalna zajednica netrpeljiva prema povratnicima, da u budžetu jedinice lokalne zajednice ne postoji izdovjen novac za pomoć ovim grupama, da povratnici nemaju dovoljno iskustva u sprovođenju ovakvih akcija, itd),

- **podelu uloga i odgovornosti** svih osoba koje učestvuju u sprovođenju akcije (odrediti šta će ko raditi, sa kim i sa kojim sredstvima i u kom roku treba/mora nešto da uradi).

5. Sprovođenje akcije javnog zagovaranja

To znači da su svi učesnici u „timu“ akcije i ostali koji sa njim sarađuju prethodno dobro upućeni u to šta, kada i kako treba da rade, saglasni sa svojim ulogama i „zadacima“ i spremni da preuzmu odgovornost za njih.

6. Ocenjivanje uspešnosti akcije (evaluacija)

To znači da će tim akcije organizovati sastanak sa povratnicima i na osnovu planiranih pokazatelja uspeha u razgovoru „izmeriti“ u kojoj meri je akcija javnog zastupanja bila uspešna. Pritom treba razgovarati o tome šta povratnici misle o sledećem:

- šta je ono što je bilo dobro i uspešno u ovoj akciji, a šta bi trebalo raditi i u budućim akcijama,
- šta bi trebalo uraditi drugačije,
- šta je drugačije nego što je bilo pre ove akcije: do kakve „vidljive“ promene u njihovim životima ili lokalnoj zajednici je ova akcija dovela,
- šta žele da rade u budućnosti: šta bi bio logičan i dobar nastavak ove akcije (kojom temom bi se trebalo baviti, na koji način, itd).

Posle ovog koraka zapravo sledi planiranje sledeće akcije javnog zagovaranja koja će doprineti unapređenju (mogućnosti ostvarivanja i zaštite) prava povratnika, kao i kvaliteta njihovog života, ali i života cele lokalne zajednice.

21. KORISNE INFORMACIJE I ADRESE

„Može se slobodno reći da je u prethodnim godinama na planu pristupa pravima [povratnika] i uslugama **ostvaren bitan napredak**. Stoga se slučajevi otežanog ostvarivanja određenih prava danas pojavljuju dosta retko i uglavnom u manjim sredinama i sredinama koje nisu imale prethodnih iskustava sa reintegracijom povratnika pa u tamošnjim nadležnim službama i ustanovama često nisu sigurni u redosled i procedure u procesu povratka. Ipak, ovakve **teškoće** oko pristupa pravima u pravilu se **brzo rešavaju intervencijom Komesarijata za izbeglice na lokalnom nivou.**“⁵⁵

Informacije i adrese u nastavku navedene su **da bi se povratnicima olakšalo stupanje u kontakt sa institucijama** i organizacijama **na lokalnom**, ali i na pokrajinskom i republičkom nivou:

⁵⁵ Jelačić 2012:51.

Institucije i organizacije na lokalnom nivou:

Grad Kikinda	Trg srpskih dobrovoljaca 12 Tel. 0230 410 147
Povereništvo za izbeglice i migracije	Trg srpskih dobrovoljaca 12 (Gradska kuća) Tel. 0230 410 201
Sekretarijat za društvene delatnosti	Tel. 0230 410 109
Centar za socijalni rad	Semlačka 10 Tel. 0230 21 169
Dom zdravlja	Kralja Petra I 106 Tel. 0230 316 001
Crveni krst	Nemanjina 4 Tel. 0230 22 569
Narodna kuhinja	Đure Jakšića 53 Tel. 0230 23 921
Policija	Braće Tatića 5 Tel. 0230 412 100
Zaštitnik prava osiguranika	Opšta bolnica Kikinda Đure Jakšića 110, kancelarija 8 Tel. 0230 422 042, 064 852 770 Stranke se primaju od ponedeljka do petka od 7:30 do 15:30 časova
Pravnu pomoć građanima pruža osoba koja je ujedno i savetnik za zaštitu prava pacijenata	Trg srpskih dobrovoljaca 12, kancelarija 8 Tel. 0230 410 131 Stranke se primaju od ponedeljka do petka od 9:00 do 13:00 časova
Zaštitnik građana Grada Kikinde	Trg srpskih dobrovoljaca 30 Tel. 0230 437 045 Stranke se primaju od ponedeljka do petka od 9:00 do 14:00 časova
Republički fond za zdravstveno osiguranje	Dositejeva 33 Tel. 0230 21 052
Nacionalna služba za zapošljavanje	Dositejeva 24 Tel. 0230 411 700

Institucije na pokrajinskom i republičkom nivou:

<p>Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (U slučaju da povratnici ne mogu da stupe u kontakt sa povereništvom za izbeglice i migracije ili savetom za migracije u gradu/opštini u kojoj žele da ili već imaju prebivalište.)</p>	<p>Narodnih heroja 4, 11000 Novi Beograd, Tel. 011 285 78 90 (centrala) Faks: 011 312 95 85 Sajt: www.kirs.gov.rs Readmisija: Tel. 011 285 75 72 Faks: 011 260 29 55 Radno vreme: 07:30 do 15:30</p>
<p>Zaštitnik građana Republike Srbije (U slučaju pritužbi na rad republičkih ili institucija pokrajine ili jedinice lokalne samouprave u vezi sa kojima povratnici smatraju da im pokrajinski ili lokalni zaštitnici građana ne mogu pomoći.)</p>	<p>Deligradska 16, 11000 Beograd Tel: 011 206 81 00 Faks: 011 206 81 82 Imejl: zastitnik@zastitnik.rs Sajt: www.zastitnik.rs Prijem stranaka: svakog radnog dana od 9:00 do 16:00 časova Dežurni telefon: 064 876 85 05 (radnim danima 17:00 do 22:00 časa i neradnim danima 08:00 do 20:00 časova)</p>
<p>Poverenik za zaštitu ravnopravnosti (u slučaju diskriminacije)</p>	<p><i>Adresa za slanje pošte:</i> Poverenik za zaštitu ravnopravnosti Beogradska 70, 11000 Beograd Tel. 011 243 80 20, 011 243 64 64 Faks: 011 243 81 84 Imejl: poverenik@ravnopravnost.gov.rs Sajt: www.ravnopravnost.gov.rs <i>Kancelarija za prijem građana:</i> Nemanjina 22-26 u Beogradu, Radi utorkom i četvrtkom i sastanci se zakazuju telefonom na 011 243 80 20 ili 011 243 64 64</p>

<p>Pokrajinski zaštitnik građana - ombudsman (U slučaju pritužbi na rad pokrajinskih ili institucija jedinica lokalne samouprave na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine u vezi sa kojima povratnici smatraju da im lokalni zaštitnici građana ne mogu pomoći.)</p>	<p>Bulevar Mihajla Pupina 25, 21 000 Novi Sad Tel/faks: 021 487 41 44, 021 557 727 Imejl: office@ombudsmanapv.org Sajt: www.ombudsmanapv.org Prijem stranaka: svakog radnog dana od 9:00 do 16:00 časova Dežurni telefon (ukoliko su fiksni bojevi zauzeti): 062 884 87 35</p>
<p>Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti (U slučaju kada su povratnicima potrebne informacije od institucija, a one ne žele da im ih pruže, kao i u slučajevima kada povratnici sumnjaju na to da su njihovi lični podaci bili zloupotrebjeni.)</p>	<p>Bulevar kralja Aleksandra 15 11000 Beograd Tel. 011 340 89 00 Faks: 011 334 33 79 Imejl: office@poverenik.rs Sajt: www.poverenik.rs</p>
<p>Ministarstvo spoljnih poslova (za pribavljanje školskih svedočanstava i diploma iz inostranstva)</p>	<p>Ministarstvo spoljnih poslova - Direkcija za konzularne poslove Kneza Miloša 24-26 11000 Beograd Tel. 011 306 82 68 Imejl: okp@mfa.rs</p>
<p>Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, upravu, propise i nacionalne manjine - nacionalne zajednice (Za nostrifikaciju stranih školskih isprava povratnika koji imaju prebivališe na teritoriji AP Vojvodine.)</p>	<p>Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, upravu, propise i nacionalne manjine - nacionalne zajednice Bulevar Mihajla Pupina 16 21000 Novi Sad Osoba u ovom sekretarijatu zadužena za poslove priznavanja stranih školskih isprava je Iva Durutović (kancelarija I/58 zgrade Pokrajinske vlade, tel. 021 487 45 02, 021 456 217 imejl: iva.durutovic@vojvodina.gov.rs).</p>

IV LITERATURA I IZVORI

Istraživanja i izveštaji

- **Jelačić, Miroslava.** ur. (2012). *Izazovi prisilnih migracija u Srbiji - Stanje ljudskih prava tražilaca azila i povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji*. Grupa 484 / Fondacija za otvoreno društvo, Srbija. Beograd.
- *Pravna pomoć u jedinicama lokalne samouprave Autonomne Pokrajine Vojvodine.* (2013). Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman. Novi Sad. (URL: http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/1198/BPP_2013_final.pdf, posećeno 25. jula 2016).
- *Prijava prebivališta na adresi centra za socijalni rad u AP Vojvodini.* (2015). Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman. Novi Sad. (URL: <http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/1600/izvestaj%20-prijava%20prebivalista%20-%20final.pdf>, posećeno 12. jula 2016).
- **Rakić, Danilo.** ur. (2011). *Korak napred - Izazovi prisilnih migracija u Srbiji: Položaj izbeglica, interno raseljenih lica, povratnika i tražilaca azila*. Grupa 484. Beograd.

Međunarodni i domaći pravni akti

- *Konvencija o pravima deteta.* Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija broj 44/25 iz 1989. godine, na snagu stupila 1990. godine. (URL: [http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf), posećeno 25. jula 2016).
- *Nacrt zakona o besplatnoj pravnoj pomoći* (URL: <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>, posećeno 25. jula 2016).
- *Porodični zakon* („Sl. glasnik RS” br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015).
- *Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama.* (2007). Ministarstvo prosvete Republike Srbije. Beograd (URL: http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Posebni_protokol_-_obrazovanje1.pdf, posećeno 25. jula 2016).
- *Pravilnik o načinu i postupku zaštite prava osiguranih lica Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje* (URL: http://www.rfzo.rs/download/pravilnici/zastitaprava/Pravilnik_zastitapravaosiguranikaRFZO.pdf, posećeno 26. jula 2016).
- *Strategija reintegracije povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji* – doneta 13. februara 2009. na osnovu člana 45, stav 1 Zakona o Vladi („Sl. glasnik RS” br. 55/2005, 71/2005 – ispr. 101/2007 i 65/2008).
- *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima.* (URL: http://www.poverenik.rs/images/stories/Dokumentacija/54_ldok.pdf, posećeno 27. jula 2016).
- *Ustav Republike Srbije* („Sl. glasnik RS” br. 98/2006).
- *Zakon o državljanstvu Republike Srbije* („Sl. glasnik RS” br. 135/2004 i 90/2007).
- *Zakon o ličnoj karti* („Sl. glasnik RS” br. 62/2006 i 36/2011).
- *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* („Sl. glasnik RS” br. 85/2005).

- *Zakon o matičnim knjigama* („Sl. glasnik RS” br. 20/2009 i 145/2014).
- *Zakon o obrazovanju odraslih* („Sl. glasnik RS” br. 55/2013).
- *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* („Sl. glasnik RS” br. 72/2009, 52/2011, 35/2015 - autentično tumačenje i 68/2015).
- *Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju* („Sl. glasnik RS” br. 55/2013).
- *Zakon o pravima pacijenata* („Sl. glasnik RS” br. 45/2013).
- *Zakon o prebivalištu i boravištu građana* („Sl. glasnik RS” br. 87/2011).
- *Zakon o udruženjima* („Sl. glasnik RS” br. 51/2009 i 99/2011 - dr. zakoni).
- *Zakon o zabrani diskriminacije* („Sl. glasnik RS” br. 22/2009).
- *Zakon o zdravstvenom osiguranju* („Sl. glasnik RS” br. 107/2005, 109/2005 - ispr. 57/2011, 110/2012 - odluka US, 119/2012, 99/2014, 123/2014, 126/2014 - odluka US, 106/2015 i 10/2016 - dr. zakon).

Priručnici i informatori

- **Dereta, Miljenko.** ur. (2009). *Kako da uspešno javno zastupate/zagovarate? - Priručnik za organizacije civilnog društva u Srbiji*. Građanske inicijative. Beograd.
- **Petrušić, Nevena. Beker, Kosana.** (2012). *Praktikum za zaštitu od diskriminacije*. Partneri za demokratske promene Srbija / Centar za alternativno rešavanje sukoba. Beograd.
- *Priručnik za postupanje u okviru integracije povratnika*. (2009). Savet za integraciju povratnika Vlade Republike Srbije. Beograd. (URL: http://www.kirs.gov.rs/docs/read/Prirucnik_povratnici_nov2009.pdf, posećeno 14. juna 2016).
- **Rudić, Marija.** (2001). *Ljudska prava - priručnik za nastavnike*. Beogradski centar za ljudska prava. Beograd.
- *Informator za povratnike po osnovu sporazuma o readmisiji*. (2015). Savet za integraciju povratnika po osnovu Sporazuma o readmisiji / Komesarijat za izbeglice i migracije Vlade Republike Srbije. Beograd.

Ostalo

- *Evropski sud za ljudska prava* - Informacija na sajtu Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu (URL: http://www.coe.org.rs/def/tdoc_sr/council_of_europe/coe_institutions/?conid=18, posećeno 25. jula 2016).
- *Organizacija pravosuđa* - Objašnjenje u okviru *Atlasa pravosuđa Republike Srbije* na sajtu Ministarstva pravde i državne uprave Republike Srbije (URL: <http://arhiva.mpravde.gov.rs/lt/articles/pravosudje/atlas-pravosudja-republike-srbije/organizacija-pravosudja.html>, posećeno 25. jula 2016).
- *Postupak po ustavnoj žalbi* - Objašnjenje na sajtu Ustavnog suda Republike Srbije. (URL: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/65-101110/postupak-po-ustavnoj-zalbi>, posećeno 25. jula 2016).

Naslov: Vodič protiv diskriminacije na lokalnom nivou namenjen
povratnicima po osnovu sporazuma o readmisiji u Gradu Kikindi

Autorka: Ankica Dragin

Izdavač: Ekumenska humanitarna organizacija

Urednik: Damir Krkobabić

Lektura: rAzlika Novi Sad

Dizajn: Sandra Bu

Štampa: Repro-print Novi Sad

Ekumenska humanitarna organizacija

Ćirila i Metodija 21

21000 Novi Sad

Tel/faks: (021) 466-588, 469-683, 6504-296, 6397-626

E-mail: damir@ehons.org

<http://www.ehons.org/>

Copyright © 2016

Ekumenska humanitarna organizacija

Sva prava zadržana. Nijedan deo vodiča ne može se reprodukovati
ni u kom obliku bez dozvole Ekumenske humanitarne organizacije.